

ARKADIUSZ SŁABIG
Uniwersytet Pomorski, Słupsk
ORCID: 0000-0002-9089-302X

Spuścizna powstania wielkopolskiego 1918–1919 jako fundament kształtowania tożsamości społeczności lokalnych

Celem niniejszego artykułu jest ogólne przedstawienie spuścizny wielkopolskiego zrywu powstańczego z lat 1918–1919¹ jako czynnika odgrywającego istotną rolę w kształtowaniu pamięci historycznej, a tym samym w budowaniu tożsamości społeczności lokalnych w Wielkopolsce (częściowo także na Kujawach i ziemi lubuskiej)² w ciągu ostatnich stu lat. Pod pojęciem spuścizny powstania wielkopolskiego rozumiem stopniowo tworzony zasób materialnych i niematerialnych dóbr kultury pozostawionych przez uczestników powstania i osoby nawiązujące do jego tradycji³. Podjęta też zostanie próba zaprezentowania problemu wykorzystania tego dziedzictwa przez władze państwowe i samorządowe oraz organizacje społeczne w dwudziestoleciu międzywojennym, w okresie tzw. Polski Ludowej i III Rzeczypospolitej.

Nie ulega wątpliwości, że powstanie było zbiorowym doświadczeniem tysięcy Wielkopolan urodzonych na przełomie XIX i XX wieku, reprezentujących, co ważne, wszystkie warstwy społeczne. Wielu z nas, w tym piszący te słowa, to potomkowie uczestników walk o przyłączenie Wielkopolski do państwa polskiego. Gdy

---

¹ Część autorów osadza powstanie wielkopolskie w wąskich ramach chronologicznych wyznaczonych przez daty: 27 grudnia 1918 r. – wybuch powstania – i 16 lutego 1919 r. – podpisanie przez Niemcy rozejmu w Trewirze (*Powstanie wielkopolskie 1918–1919. Zarys dziejów*, red. A. Czubiński, Z. Grot, B. Miśkiewicz, Warszawa–Poznań 1983); Dla innych cezurą końcową jest styczeń 1920 r. i przypadająca nań rewindykacja przez Wojsko Polskie obszarów pogranicza (B. Polak, *Dowódcy powstania wielkopolskiego – ich działalność i sukcesy*, w: *Wielkopolanie ku Niepodległej – w stulecie zwycięskiego powstania 1918–1919 roku*, red. O. Bergmann, Poznań 2018, s. 99).

² Wymienione ziemie do 1919 r. wchodziły w skład pruskiej Prowincji Poznańskiej.

³ Omówione zostanie stopniowe tworzenie: obrzędowości patriotycznej, obiektów symbolicznych w przestrzeni publicznej (przede wszystkim pomników, tablic i murali), poezji i pieśni, a także artefaktów (rozetek, rogatywek, mundurów, odznaczeń i sztandarów) związanych z powstaniem wielkopolskim.

prześledzimy życie społeczne dziesiątków wsi i miasteczek na przestrzeni ostatnich stu lat, wszędzie napotkamy na ślady działalności wielkopolskich weteranów w lokalnych organizacjach społecznych i politycznych, strukturach gospodarczych, oświatowych i politycznych. Gdziekolwiek się zatrzymamy między Rynarzewem, Poznaniem a Babimostem, napotkamy mogiły uczestników powstania. Należy pamiętać też o tym, że weterani walk w Wielkopolsce zapisali chlubną kartę w walkach o polskość Kresów Wschodnich i Górnego Śląska, a także wzięli udział w zmaganiach z Rosją bolszewicką⁴.

Istotnym elementem świadomości historycznej dzisiejszych odbiorców wielkopolskich tradycji powstańczych jest niewątpliwy sukces powstania, rozpatrywany czy to w ujęciu lokalnym, czy też w skali całego regionu. Niemal wszędzie tam, gdzie Polacy stanowili większość, bez większego trudu przejmowali kontrolę nad terenem i skutecznie odpierali kontrakcje przeciwnika⁵. Równocześnie, stosunkowo rzadko, wręcz incydentalnie, padają informacje o złym traktowaniu niemieckiej ludności cywilnej lub jeńców⁶. Tym samym w zbiorowym obrazie powstańców i żołnierzy wielkopolskich generalnie nie znajdziemy kontrowersyjnych wątków, które mogłyby utrudnić społeczny odbiór.

Proces budowania symboliki powstania wielkopolskiego rozpoczął się już w latach 20. XX wieku. W pierwszej kolejności upamiętniano śmierć bojowników o wolność i polskość ziem nad Wartą, Notecią i Obrą. Pogrzeby poległych powstańców i żołnierzy Wojsk Wielkopolskich (precyzyjniej: Sił Zbrojnych Polskich w byłym zaborze pruskim), mające najczęściej uroczysty charakter, były wykorzystywane do budowania dwuwymiarowego patriotyzmu,

⁴ A. Pleskaczyński, M. Krzyżaniak, *Oddziały wielkopolskie w walkach o wschodnią granicę Rzeczypospolitej*, Poznań–Warszawa 2020, passim; M. Rezler, *Powstanie Wielkopolskie 1918–1919. Po 100 latach*, Wydanie poprawione i uzupełnione, Poznań 2019, s. 263–281.

⁵ Zob. szerzej M. Rezler, *Jak i dlaczego w grudniu 1918 roku doszło do wybuchu powstania wielkopolskiego*, w: *Wielkopoleanie ku Niepodległej...*, s. 58–59; idem, *Powstanie Wielkopolskie 1918–1919...*, s. 135–141.

⁶ Warto w tym przypadku sięgnąć także do źródeł proveniencji niemieckiej, choćby do opublikowanego w 2013 r. przez Łukasza Jastrzębia dziennika Hellmutha Nickelmanna z lat 1919–1920. Tylko sporadycznie pojawiają się tam wzmianki o przeprowadzanych wśród Niemców przez polskie siły powstańcze rekwizycjach broni palnej, koni i bliżej nieokreślonych maszyn (Ł. Jastrzęb, *Nieznane źródła do historii Wielkopolski XX w. Powstanie wielkopolskie 1918/1919. Okupacja hitlerowska. Powojenne podziemie zbrojne. Rok 1956. Księga pamiątkowa z okazji jubileuszu 85 urodzin doc. dr. Mariana Olszewskiego*, Poznań 2013, dok. nr 1, Dziennik niemieckiego oficera z walk na północnym froncie powstania wielkopolskiego 1919/1920, passim).

ogólnonarodowego i lokalnego – wielkopolskiego. Szczególne znaczenie miały pochówki tzw. pierwszych ofiar. Na cmentarzu Górczyńskim w Poznaniu 1 stycznia 1919 roku pochowano Antoniego Andrzejewskiego i Franciszka Ratajczaka⁷. Byli oni pierwszymi ofiarami walk w Poznaniu 27 grudnia 1918 roku. W ceremonii pochówku, oprócz wielu mieszkańców Poznania, wzięło udział siedmiu duchownych oraz przedstawiciele polskich władz. Z czasem we wspólnej mogile wraz z Andrzejewskim i Ratajczakiem spoczęli uczestnicy późniejszych walk o wolność Wielkopolski i granice Rzeczypospolitej⁸.

Mieszkańcy Ostrowa i okolic wskazywali jednak na inną pierwszą ofiarę powstania wielkopolskiego – Jana Mertkę, pochodzącego z Przygodzic w powiecie ostrowskim. Był on żołnierzem I Batalionu Pogranicznego Poznańskiego, formowanego w Szczypiornie, czyli już w wolnej Polsce podległej władzom w Warszawie⁹. Mertka zginął od kul Grenzschutzu 27 grudnia w godzinach południowych, pełniąc służbę pod wsią Boczków na linii granicznej. Trzy dni później został uroczystie pochowany w Ostrowie w asyście miejscowych skautów, „Sokołów”, delegacji żołnierzy polskich ze Szczypiorna i licznych mieszkańców miasta.

Z czasem, gdy rosła liczba poległych w walkach z Niemcami w Wielkopolsce, a drużyny ochotnicze i regularne oddziały wojskowe były wysyłane z dala od miejsca ich formowania, można zauważyć

⁷ P. Anders, *Pamięć o powstaniu wielkopolskim w latach międzywojennych, okresie PRL-u i w III RP*, Instytut Pamięci Narodowej, [online], [dostępny: <https://pw.ipn.gov.pl/pwi/historia/powstaniu/8584,Pamiec-o-powstaniu-wielkopolskim-w-latach-miedzywojennych-okresie-PRL-u-i-w-III-.html>], [dostęp: 10.07.2022].

⁸ Ibidem. Oprócz osób wymienionych w tekście głównym należy wymienić także: Michała Rajewicza w Budzynie, Józefa Raczkowskiego w Chodzieży, Stanisława Kuczmerowicza w Czempiniu, Waleriana Daniela w Janowcu Włkp., Franciszka Masztalerza w Kościanie, Franciszka Sowińskiego w Krotoszynie, Stefana Wittmanna w Lwówku, Mariana Suwalskiego w Margoninie, Jana Kausa w Mogilnie, Piotra Mocka w Mosinie, Feliksa Łabędzkiego w Mroczy, Franciszka Sójkę w Odolanowie, Antoniego Kozaka w Opalenicy, Stanisława Kotkowiaka w Pogorzeli, Jana Drożdżyńskiego w Poniecu, Wincentego Ciasowicza w Skokach, Piotra Zielezińskiego w Sulmierzycach, Antoniego Przybylskiego w Wolsztynie, Władysława Lewandowskiego w Żninie i Stanisława Mikołajewicza w Rawiczu.

⁹ T. Chajduk, *Śladami powstańców wielkopolskich – Jan Mertka, Szczypiorno*. Historia i współczesność, [online], [dostępny: <https://szczypiorno.info/sladamipowstancow-wielkopolskich-jan-mertka/>], [dostęp: 10.07.2022]. Chociaż zaliczenie Mertki do grona poległych powstańców do dnia dzisiejszego budzi wątpliwości, to warto jednak zaznaczyć, że Główne Dowództwo Polskich Sił Zbrojnych byłego zaboru pruskiego umieściło go na oficjalnej liście strat. Generał Józef Dowbor-Muśnicki, na podstawie dekretu Komisarjatu Naczelnej Rady Ludowej w Poznaniu, patentem nr I nadał matce Jana Mertki Krzyż Pamiątkowy, jako matce pierwszego poległego żołnierza armii wielkopolskiej. Natomiast Jan Mertka pośmiertnie otrzymał Krzyż Walecznych oraz Wielkopolski Krzyż Powstańczy.

pewną prawidłowość. Zazwyczaj przenoszono ciała do miejsc zamieszkania, żeby spełnić ostatnią wolę wojaków, dać rodzinie symboliczne zadośćuczynienie, a lokalnej społeczności przysporzyć powodów do dumy. Dokonywano nawet ekshumacji na terenach, które pozostały pod kontrolą niemiecką. Tylko w nielicznych przypadkach pozostawiono mogiły w miejscach, w których rozegrała się potyczka bądź bitwa (np. mogiła w Pławiskach w gminie Sieraków, w powiecie międzychodzkiem)¹⁰.

Groby poległych powstańców/żołnierzy¹¹ lokowano w centralnych, honorowych punktach nekropolii. Na cmentarzach przykościelnych znalazły się w pobliżu świątyni. Gdzieniedzie (Kępno, Trzemeszno, Bukowiec k. Nowego Tomyśla i Krotoszyn) powstawały mauzolea¹². Weteranów powstania wielkopolskiego zmarłych w późniejszym czasie najczęściej chowano w grobach rodzinnych. Znacznie rzadziej, dzięki zabiegom organizacji kombatanckich, tworzone dla nich osobne kwatery na cmentarzach¹³ lub też ich szczątki dołączano do zbiorowych mogił powstałych w okresie popowstaniowym¹⁴. Obecnie w niektórych gminach (np. w gminie Drawsko) tworzy się zbiorowe tablice informacyjne wskazujące imiennie pochowanych na danej nekropolii powstańców/żołnierzy wielkopolskich (np. cmentarze w Drawsku i Chełście w powiecie czarnkowsko-trzcianeckim)¹⁵.

¹⁰ P. Anders, op. cit.

¹¹ Od połowy stycznia 1919 r. formowano regularne Wojska Wielkopolskie oparte na surowej dyscyplinie i poborze rekruta, dowodzone w dużej mierze przez zawodowych oficerów przybyłych wraz z gen. Józefem Dowbor-Muśnickim.

¹² P. Anders, op. cit.

¹³ Ibidem. Odrębne kwatery powstały w Bojanowie, Krotoszynie, Lesznie, Ostrowie Wlkp., Poniecu, Środzie Wlkp. i na cmentarzu Junikowskim w Poznaniu.

¹⁴ *Miejsca pamięci – Rosko*, Instytut Pamięci Narodowej, [online], [dostępny: <https://pw.ipn.gov.pl/pwi/pamiec/miejsca-pamieci/9409,ROSKO-gmina-Wielen-powiat-czarnkowsko-trzcianecki.html>], [dostęp: 10.07.2022]. Na dawnym przykościelnym cmentarzu w Rosku, tuż przy świątyni, w zbiorowej mogile pochowano siedmiu poległych w latach 1919–1920 powstańców/żołnierzy wielkopolskich. W tym samym grobie złożono dwóch weteranów powstania zmarłych śmiercią naturalną w latach 1969–1970 oraz poległego w lutym 1945 r. żołnierza WP.

¹⁵ Autor artykułu zaobserwował wskazane tablice podczas wizyt na cmentarzach w Drawsku i Chełście. Zob. ryc. 1.

Ryc. 1. Tablica informacyjna przy cmentarzu parafialnym w Drawsku

Źródło: fot. A. Słabig

Oprócz obiektów sepulkralnych miejsca śmierci „pierwszych ofiar” lokalnych walk oznaczano symbolicznym pomnikiem lub tablicą. I tak np. w Rosku w gminie Wieleń niewielki przydrożny pomnik z 1924 roku przypominał śmierć Antoniego Jarki, pierwszego poległego w bitwie, która rozegrała się 7 lutego 1919 roku¹⁶. Polegli stawali się patronami ulic, na których trafiła ich śmiertelna kula. I tak ul. Rycerską w Poznaniu

¹⁶ *Miejsca pamięci – Rosko*. Obecnie stanął tam już kolejny obiekt ufundowany w ostatnich latach.

w 1923 roku nazwano ul. Franciszka Ratajczaka, a na ścianie jednego z tamtejszych budynków umieszczono tablice ku czci wskazanego poległego¹⁷. Podobnie ul. Stanisława Putza w centrum Czarnkowa upamiętnia poległego 8 stycznia 1919 roku naczelnika miejscowego „Sokoła”¹⁸.

Po usunięciu symboli pruskiego panowania w przestrzeni publicznej, mniej więcej od 1922 roku, zaczęto stawiać pomniki upamiętniające powstanie jako najważniejsze, przełomowe wydarzenie w dziejach regionu, a także powstańców jako zbiorowego bohatera¹⁹. Wykonawcami tych pomników najczęściej byli miejscowi kamieniarze i rzeźbiarze-amatorzy²⁰. Znacznie rzadziej angażowano uznanych artystów. Wysiłek środowisk lokalnych zaowocował powstaniem ok. 40 pomników, ok. 25 tablic pamiątkowych i ok. 60 nagrobków cmentarnych. Większość z nich została zniszczona w latach II wojny światowej przez okupantów niemieckich. W późniejszym okresie, w warunkach politycznych tzw. Polski Ludowej obiekty te zostały odbudowane w zmienionej stylistyce. W ciągu ostatnich kilkunastu lat czynione są starania, żeby przywrócić im pierwotny wygląd²¹.

Obiektami symbolicznymi przywołującymi pamięć o bohaterach walk o wolność Wielkopolski były też drzewa. W Kłecku w 1929 roku,

¹⁷ Ł. Jastrząb, *Niezapomniani zryw. Powstanie Wielkopolskie 1918–1919*, [online], [dostępny: <https://przystanekhistoria.pl/pa2/teksty/60780,Niezapomniani-zryw-Powstanie-Wielkopolskie-19181919.html>], [dostęp: 11.07.2022]. Już w grudniu 1919 r. zawieszono we wskazanym miejscu dwie drewniane tablice upamiętniające zarówno Franciszka Ratajczaka, jak i Antoniego Andrzejewskiego. W 1928 r. zastąpiono je wspólną tablicą żeliwną, zniszczoną podczas wojny przez Niemców. W 1956 r. odsłonięto trzecią już z kolei tablicę – tym razem wyłącznie z nazwiskiem Ratajczaka. Istnieje ona do dnia dzisiejszego.

¹⁸ *W Czarnkowie powstaje pomnik Powstańców Wielkopolskich*, Wielkopolski Urząd Wojewódzki w Poznaniu, [online], [dostępny: <https://www.poznan.uw.gov.pl/zwyciestwo/w-czarnkowie-powstaje-pomnik-powstancow-wielkopolskich>], [dostęp: 10.07.2022].

¹⁹ *Miejsca pamięci – Opalenica*, Instytut Pamięci Narodowej, [online], [dostępny: <https://pw.ipn.gov.pl/pwi/pamiec/miejsca-pamieci/9259,OPALENICA-miasto-w-powiecie-nowotomyskim.html>], [dostęp: 10.07.2022]. Pierwszym obiektem tego rodzaju był pomnik odsłonięty 14 maja 1922 r. przy wejściu na cmentarz parafialny w Opalenicy. Nie dochował się do naszych czasów, a na jego miejscu postawiono betonowy element ze stosownym napisem. W sąsiedztwie tego miejsca stoi inny pomnik, odsłonięty w 2004 r.

²⁰ P. Anders, op. cit. W 1927 r. Marcin Rożek, artysta i weteran powstania, wykonał pomnik w Buku, dwa lata później Władysław Marcinkowski w Koźminie, a w 1935 r. Edward Haupt pomnik w kwaterze powstańczej w Środzie Wielkopolskiej.

²¹ *Ibidem*. Pomniki powstańcze wzniesione w stylistyce z lat międzywojennych (odtworzone po częściowym bądź całkowitym zniszczeniu podczas okupacji hitlerowskiej) można dziś oglądać m.in. w Bieździadowie, Jankowie Zaleśnym, Lisewie Kościelnym, Margoninie, Paterku, Wysokiej. Mogiły poległych z okazałymi nagrobkami zachowały się np. na cmentarzach w Buku, Ceradzu Kościelnym, Czerniejewie, Kwilczu, Lubaszu, Magnuszewicach, Parzynowie, Pleszewie czy Solcu Kujawskim i Rosku.

na cześć dziewięciu poległych powstańców, posadzono dziewięć lip²². W centrum Wielenia do dnia dzisiejszego rośnie okazały dąb posadzony ku upamiętnieniu włączenia miasta do Rzeczypospolitej. Nadano mu miano „Dąb Arendt”, żeby uczcić kapłana rzymskokatolickiego zasłużonego dla utrzymania polskości na pograniczu²³. Warto w tym miejscu nadmienić, że sadzeniu drzew przez zwycięskich Polaków towarzyszyło wycinanie tzw. cesarskich lip (*Kaiserlinden*), które symbolizowały panowanie pruskie – przywoływały urodziny, śmierć lub intronizację cesarzy, ewentualnie zwycięstwo nad Napoleonem w bitwie pod Lipskiem. Cesarską lipę we Wronkach (powiat szamotulski) miejscowi Polacy usunęli już w listopadzie 1918 roku, na fali rewolucji²⁴.

Demontowano także pomniki stawiane dawniej ku czci panujących Hohenzollernów. We wspomnianych Wronkach obalono pomnik cesarza Wilhelma I²⁵. O podobnym wydarzeniu wspomina też Zdzisław Orłowski, dowodzący wojskami powstańczymi w Czarnkowie, który tak opisał przybycie posiłków z sąsiedniego powiatu szamotulskiego: „Niestety szamotulacy nie na swoim terenie dali się ponieść nadmiernej temperamentowi i rzucili się na bardzo wysoki pomnik Wilhelma I, założyli na niego łańcuchy i liny i z wielką wrzawą i łomotem ściągnęli Wilhelma z cokołu, ciągnęli go potem po całym rynku i ulicach”²⁶.

Pierwsze publikacje o walkach powstańczych tworzyli historycy-amatorzy – *de facto* były one apoteozą lokalnych wysiłków niepodległościowych, daleką od obiektywizmu. Będąc często jedynym źródłem informacji, utrudniają rzeczową ocenę wielu wydarzeń²⁷. W tych przekazach często wyolbrzymiano dokonania „swoich” działaczy politycznych i powstańców. Równocześnie świadomie pomijano milczeniem

²² Ibidem.

²³ Informacja p. Eugeniusza Formy. Szerzej: *Niezwykły dąb – symbol Wielenia*, Powiat Czarnkowo-Trzcianecki, 11.12.2020, [online], [dostępny: <https://tuodpoczniejsz.pl/aktualnosci/niezwykly-dab-symbol-wielenia.html>], [dostęp: 11.07.2022].

²⁴ Paradoksalnie, ścięte drzewo było uprzednio nazywane przez Niemców lipą wolności (*Freiheitslinde*): B. Saguła, *Powstanie wielkopolskie na ziemi wronieckiej*, *Moje Wronki*, [online], [dostępny: <https://mojewronki.pl/2013/01/powstanie-wielkopolskie-na-ziemi-wronieckiej-2/>], [dostęp: 10.07.2022].

²⁵ Ibidem.

²⁶ Z. Orłowski, *Moje wspomnienia jako dowódcy IV Okręgu Wojskowego w Powstaniu Wielkopolskim 1918/19*, w: *Powstaniec i obywatel z Wielkopolski – Zdzisław Orłowski*, oprac. A. Furier, Poznań 2018, s. 133.

²⁷ *Jednodniówka na dziesięciolecie niepodległości Wielenia 1920–1930*, zebrał i opisał prof. [Jan] Rozwadowski z opowiadań współczesnych, Poznań 1930.

lub umniejszano wkład w zwycięstwo środowisk patriotycznych i drużyn zbrojnych, które przybyły z odsieczą z sąsiednich miejscowości i powiatów²⁸.

Pojawiła się też żarliwa, patetyczna poezja sławiąca powstanie, jak np. utwory Romana Wilkanowicza, zwanego „Bardem wielkopolskiej wolności”²⁹. Fragmenty jego poezji, a zwłaszcza frazy: „Tobie Polsko, ta kropla krwi wrzącej, Tobie Polsko, tych naszych serc bicie, Tobie każdy cień myśli gorącej, Tobie wszystko, na śmierć i na życie!”³⁰, wielokrotnie wykorzystywano (i wykorzystuje się nadal) podczas uroczystości rocznicowych, konkursów literackich, recytatorskich i historycznych. Pojawiają się też jako inskrypcje na tablicach pamiątkowych i pomnikach.

W dwudziestoleciu międzywojennym pojawił się jeszcze jeden symbol powstania – czapka z charakterystyczną rozetką w kształcie trefla³¹, która stała się wręcz godłem licznych towarzystw zrzeszających weteranów powstania wielkopolskiego³².

²⁸ Przykładowo: w relacjach opisujących zdobycie Wroniek pod koniec grudnia 1918 r. pomijano pomoc, która dotarła z sąsiednich Szamotuł. I na odwrót – gdyby brać dosłownie materiały relacjonujące udział kompanii szamotulskich na frontach zachodnim i północnym, to nie znajdziemy tam wzmianki o zaangażowaniu miejscowej ludności w walkach z Niemcami. Zob. M. Skiba, *Szamotuły w Powstaniu Wielkopolskim 1918–1919*, Szamotuły 1923; A. Hanyż, *Ziemia Szamotulska w walce o wolność 1793–1919*, Szamotuły 1939.

²⁹ R. T. Wilkanowicz, *Utwory powstańcze*, wybór, oprac. i wstęp I. Kieć, Poznań 2018; zob. także *Krople wrzącej krwi. Powstanie Wielkopolskie w poezji i pieśni. Antologia*, wybór i przedmowa J. Ratajczak, Poznań 1978.

³⁰ R. T. Wilkanowicz, ***, w: *Krople wrzącej krwi...*, s. 111.

³¹ T. Jeziorowski, *Rozetka wielkopolska na setną rocznicę wybuchu Powstania Wielkopolskiego*, Instytut Pamięci Narodowej, [online], [dostępny: <https://ipn.gov.pl/pl/aktualnosci/62290,Rozetka-wielkopolska-na-setna-rocznice-wybuchu-Powstania-Wielkopolskiego.html>], [dostęp: 10.07.2022]: „Rozetka wielkopolska – oznaka w kształcie trefla wyróżniająca żołnierzy Wojsk Wielkopolskich, wprowadzona 22 stycznia 1919 r. przepisem mundurowym Głównodowodzącego Sił Zbrojnych w byłym zaborze pruskim gen. Józefa Dowbora Muśnickiego. Wśród służących w armii pruskiej Wielkopolan, niemiecki termin *die Rosette* znany był z języka przepisów wojskowych. Pruska *Rosette* mocująca podpinkę z boku ówczesnego metalowego hełmu jazdy, miała kształt trójliścia. Przypuszczalnie dlatego, wprowadzając na rogatywki Wojsk Wielkopolskich oznakę w kształcie trefla, też przypinaną z boku, określono ją znajomą nazwą »rozetka«. Oznaka była ze sznurka barwy zielonawej lub dla oficerów srebrnego, z małym guzikiem u dołu i przyszywana na lewej kwaterze rogatywki. Nasuwano na nią obrączki – oznaki stopni, które u starszych szeregowców i podoficerów miały kolor czerwony i biały, u oficerów młodszych – czerwony, u starszych – srebrny, a u generałów – złoty. Noszona była do czasu unifikacji ubioru Wojska Polskiego w maju 1920 r. W okresie II Rzeczypospolitej rozetka zdobyła rogatywki organizacji byłych powstańców i żołnierzy Wojsk Wielkopolskich. W latach 60. XX wieku mundury z rogatywką i rozetką otrzymali powstańcy zrzeszeni w ZBoWiD. Po ich honorowym awansie do stopni oficerskich rozetkę sporządzano ze srebrnego galonu. W III RP rozetka widniała między ramionami krzyża Znak Brygadowego 15 Wielkopolskiej Brygady Kawalerii Pancernej istniejącej w latach 1996–2006. Wyobrażona jest również w herbie gminy Gniezno wprowadzonym w 2014 r. Nazywanie rozetką kokardy powstańczej z upiętej w koło białą-czerwonej wstążki jest błędem”.

³² G. Wojciechowski, *Tradycje powstańcze w II Rzeczypospolitej 1919–1939, w: 100 lat pamięci i obchodów rocznicowych Powstania Wielkopolskiego 1918–1919*, red. S. Barłóg, Poznań 2019, s. 9–37.

Mając na uwadze konsolidację środowisk wielkopolskich kombatan-
tów, obronę ich żywotnych interesów, gromadzenie materiałów na temat
powstania, a także przezwycięzenie nieprzychylności niektórych śro-
dowisk w II Rzeczypospolitej zaczęto tworzyć organizacje zrzeszające
dawnych powstańców. Były to w kolejności chronologicznej: Towarzy-
stwo Powstańców Wielkopolskich (1921–1922), Związek Towarzystw
Powstańców i Wojaków Ziem Zachodnich RP (1922–1927), Zwią-
zek Towarzystw Uczestników Powstania Wielkopolskiego 1918/1919
(1922), Ogólnokrajowy Związek b. Uczestników Powstań Narodowych
RP (1927) przemianowany (1936) na Związek Powstańców Wielko-
polskich z przełomu lat 1918/19 i Niepodległościowców Zachodnich
Ziem Polski, Związek Weteranów Powstań Narodowych RP 1914–1919
(1932) oraz Związek Powstańców Wielkopolskich (1938)³³.

W okresie II wojny światowej, ze względu na wyjątkowo represyjny
niemiecki reżim okupacyjny, kultywowanie tradycji powstańczych zo-
stało zepchnięte do podziemia. Powstańców spotkały prześladowania.
Stali się ofiarami masowych egzekucji, zakładnikami, a także więźnia-
mi obozów koncentracyjnych. Podlegali przymusowym deportacjom.
Powstańcy, w miarę możliwości, starali się ukryć sztandary i inne sym-
bole działalności powstańczej i organizacyjnej³⁴. Jednak ich większość,
podobnie jak spora część źródeł i materiałów dotyczących powstania
oraz działalności kombatanckiej, nie przetrwała okupacji³⁵. Niemiec-
cy okupanci przeprowadzili też depolonizację przestrzeni kulturowej
w tzw. Kraju Warty, usuwając z niej wszelkie pomniki i tablice upa-
miętniające wielkopolski czyn niepodległościowy.

Po tragicznych doświadczeniach II wojny światowej – w czasach tzw.
wpełzania w stalinizm, kontynuował swoją działalność Związek Powstań-
ców Wielkopolskich, nawiązujący do przedwojennych tradycji i dorob-
ku ruchu kombatanckiego. W trakcie krótkiego żywota tej organizacji
(1946–1948) próbowano dokonać rygorystycznej weryfikacji szeregów
członkowskich. Uznano to za niezbędny zabieg, gdyż, jak stwierdził
Kazimierz Lisiecki, prezes Związku: „do przedwojennych organizacji

³³ Z.C. Wartel, *Początki Towarzystwa Pamięci Powstania Wielkopolskiego i jego tradycje*, w: *Kontynuatorzy powstańczych tradycji. 15 lat Towarzystwa Pamięci Powstania Wielkopolskiego 1918/1919*, red. Z.C. Wartel, Poznań 2004, s. 9–10.

³⁴ Ibidem.

³⁵ Te zniszczenia wyraźnie rzutują na stan tworzonych po 1945 r. „powstańczych” kolekcji muzealnych.

powstańczych wkraśl się element i taki, który właściwie nic wspólnego z powstaniem nie miał. Bywało tak, że wystarczyło paru świadków, których łatwo było można sobie różnymi sposobami pozyskać i na tym się weryfikacja takiego członka skończyła. Dziś natomiast postanowiliśmy tych błędów uniknąć³⁶.

Świadectwem tego okresu są liczne dyplomy „uznania za czynny udział w akcji zbrojnej w Powstaniu Wielkopolskim w 1918 i 1919 roku”, datowane na 27 grudnia 1948 roku (zob. ryc. 2)³⁷. To one współtworzą podstawowy zasób pamiątek po powstaniu w muzeach regionalnych i szkolnych izbach pamięci, chętnie dziś eksponowany.

Warto nadmienić, że w 1946 roku Związek podjął starania na rzecz ustanowienia Wielkopolskiego Krzyża Powstańczego. Sprawą zainteresowano Krajową Radę Narodową, która podjęła prace nad stosownym dekretem. Ostatecznie nie opublikowano przepisów wykonawczych, dlatego w latach 40. ubiegłego stulecia żaden z powstańców wskazanego odznaczenia nie otrzymał³⁸. We wrześniu 1949 roku, w związku z zakończeniem przebudowy systemu politycznego kraju w duchu stalinowskim, Związek Powstańców Wielkopolskich, podobnie jak inne organizacje kombatanckie, został wchłonięty przez Związek Bojowników o Wolność i Demokrację (ZBoWiD)³⁹. Na kilka lat z przestrzeni publicznej zniknęły tradycje powstańcze⁴⁰.

Sprzyjający klimat dla pielęgnowania dziedzictwa powstania wielkopolskiego ponownie pojawił się pod koniec 1956 roku, po przejęciu władzy w kraju przez Władysława Gomułkę. Ekipie towarzysza „Wiesława” zależało na pozyskaniu szerokiego poparcia społecznego. Można je było zdobyć, dowartościowując niekomunistyczne środowiska kombatanckie

³⁶ Cyt. za: S. Barłóg, *Pamięć i obchody rocznicowe Powstania Wielkopolskiego 1918–1919 w latach PRL, w: 100 lat pamięci...*, s. 39. W trakcie weryfikacji wymagano od członków przedstawienia: książeczki wojskowej, zaświadczenia z Referatu Historycznego Dowództwa Okręgu Korpusu VII w Poznaniu, zaświadczenia dawnego dowódcy lub dwóch towarzyszy broni pod przysięgą (względnie na piśmie poświadczone przez władze administracyjne lub notariusza).

³⁷ Autor artykułu znalazł kilkanaście takich dyplomów w zbiorach szkół podstawowych w Miałach i Piłce (powiat czarnkowsko-trzcianecki) oraz w Kamionie (powiat międzychodzki).

³⁸ Zdaniam Tadeusza Jeziorowskiego wstrzymano się od wprowadzenia krzyża w życie ze względów ideologicznych. Jak wskazany autor wyjaśniał, „zwycięskie powstanie Wielkopolan, będąc przykładem solidaryzmu wszystkich stanów w tak oczywisty sposób przeczyło jednak propagowanej oficjalnie walce klas”. Cyt. za: T. Jeziorowski, *Wielkopolski Krzyż Powstańczy (1946, 1957–1999)*, Wielkopolskie Towarzystwo Genealogiczne „Gniazdo”, [online], [dostępny: <http://powstancy-wielkopolscy.pl/page.php?page=jeziorowski>], [dostęp: 10.07.2022].

³⁹ S. Barłóg, *Pamięć i obchody rocznicowe...*, s. 39–43.

⁴⁰ Ibidem.

Ryc. 2. Kopia dyplomu wręczanego członkom powojennego Związku Powstańców Wielkopolskich w zbiorach Szkoły Podstawowej im. Jana Pawła II w Piłce
Źródło: fot. A. Słabig

i prowadząc specyficzną, selektywną politykę historyczną, eksponującą wątki antyniemieckie⁴¹. Dlatego 27 grudnia 1956 roku podczas akademii z okazji 38. rocznicy wybuchu powstania wielkopolskiego

⁴¹ Na ten temat zob. szerzej M. Zaremba, *Komunizm, legitymizacja, nacjonalizm. Nacjonalistyczna legitymizacja władzy komunistycznej w Polsce*, Warszawa 2005, s. 304–305.

przewodniczący Rady Państwa Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej, Aleksander Zawadzki, zwrócił się w swym przemówieniu do licznie zgromadzonych powstańców. Wskazując na trudną sytuację gospodarczą kraju, apelował do weteranów: „Ojczyźnie naszej potrzebne są Wasze gorące serca, potrzebna jest Wasza niezłomna wola, potrzebna jest Wasza ofiarność, Wasz patriotyzm. [...] Niech w pierwszych szeregach pracowników i bojowników [...] stają ofiarnie i niezachwianie powstańcy wielkopolscy”. Zawadzki podczas swego wystąpienia zaliczył też powstanie wielkopolskie do „chlubnych tradycji walk ludu polskiego o społeczne i narodowe wyzwolenie”⁴².

Tego samego dnia odsłonięto kolejną już tablicę ku czci Franciszka Ratajczaka, przypomnijmy: jednej z pierwszych ofiar powstania⁴³.

Zwieńczeniem wieloletnich starań środowisk kombatanckich było ustanowienie Wielkopolskiego Krzyża Powstańczego Dekretem Rady Państwa PRL z 1 lutego 1957 roku. W ten symboliczny sposób nagrodzono zasługi uczestników powstania wielkopolskiego, którzy z bronią w ręku lub w inny aktywny sposób uczestniczyli w walkach przeciw zaborcom niemieckim⁴⁴. W art. 2 pkt 2 dekretu pojawiło się stwierdzenie „Przy nadawaniu »Wielkopolskiego Krzyża Powstańczego« uwzględnia się pracę i postawę społeczną osoby przedstawionej do odznaczenia”⁴⁵. Wnioski do Rady Państwa o nadanie krzyża przedstawiały naczelné władze organizacji politycznych i społecznych oraz prezydium wojewódzkich rad narodowych. Zdaniem Tadeusza Jeziorowskiego przepis o uwzględnieniu „postawy społecznej” był wyraźną selekcją powstańców. Istotny był tu, jak to określano w ankietach personalnych, „pozytywny stosunek do rzeczywistości” kandydatów do odznaczenia⁴⁶. Pierwsze krzyże wręczono podczas obchodów 39. rocznicy powstania w grudniu 1957 roku, ostatni zaś w kwietniu 1999 roku⁴⁷.

⁴² Cyt. za: T. Jeziorowski, *Wielkopolski Krzyż Powstańczy...*

⁴³ Ibidem.

⁴⁴ Dekret z dnia 1 lutego 1957 r. o ustanowieniu „Wielkopolskiego Krzyża Powstańczego”, Dz.U. 1957 Nr 10, poz. 43.

⁴⁵ Ibidem.

⁴⁶ T. Jeziorowski, *Wielkopolski Krzyż Powstańczy...*

⁴⁷ Ibidem.

Ryc. 3. Wielkopolski Krzyż Powstańczy wraz z legitymacją w zbiorach Muzeum Powstańców Wielkopolskich w Lusowie

Źródło: fot. A. Słabig

Wielkopolski Krzyż Powstańczy do dzisiejszego dnia jest najchętniej wykorzystywanym symbolem powstania, wszechobecnym w ikonografii, publikacjach i wyposażeniu miejsc pamięci narodowej.

Obchody 40. rocznicy wybuchu powstania wielkopolskiego przypadające na rok 1958 objęły cały kraj. W Poznaniu, co zrozumiałe, odbyły się centralne uroczystości, ale towarzyszyły im przedsięwzięcia organizowane przez Zarządy Wojewódzkie ZBoWiD w Warszawie, Krakowie, Gdańsku, Bydgoszczy, Toruniu, Gorzowie i w wielu innych miejscowościach. W Poznaniu, staraniem historyków Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza, miała miejsce konferencja naukowa poświęcona powstaniu, której pokłosiem były liczne publikacje i rozprawy naukowe. W Muzeum Narodowym w Poznaniu udostępniono zwiedzającym pierwszą powojenną wystawę pamiątek i ilustracji dziejów powstania⁴⁸. Rozpoczęto też akcję budowy lub odbudowy po zniszczeniach dokonanych przez niemieckich okupantów pomników upamiętniających powstanie wielkopolskie. Wiele ówczesnych pomników w zamyśle inicjatorów i twórców miało służyć uczczeniu pamięci zarówno uczestników powstania, jak i ofiar II wojny światowej, określanych łącznym

⁴⁸ S. Barłóg, *Pamięć i obchody rocznicowe ...*, s. 45–46.

mianem „bojowników o wolność i demokrację”⁴⁹. Obiekty tego rodzaju powstały m.in. w Zbąszyniu⁵⁰ i Sierakowie (powiat międzychodzki)⁵¹. Odmianą inskrypcję miał wzniesiony w lutym 1959 roku pomnik w Babimoście („POWSTAŃCOM WIELKOPOLSKIM ORAZ BOHATEROM WALK O POLSKOŚĆ I WOLNOŚĆ ZIEMI BABIMOJSKIEJ 1655 – 1919 – 1945”). Odniesiono się w ten sposób do lokalnej odłony walk z najazdem szwedzkim w XVII wieku, walk powstańczych z 1919 roku, uporczywych zmagania miejscowej ludności o zachowanie polskości pod panowaniem niemieckim w dwudziestoleciu międzywojennym oraz ostatecznego powrotu Babimojszczyzny do Polski pod koniec II wojny światowej⁵². Warto nadmienić, że w lipcu 1960 roku na polach Grunwaldu, pod uroczyste odsłonięciem pomnikiem upamiętniającym zwycięstwo nad wojskami krzyżakami, znalazła się m.in. urna z ziemią z poboju powstań śląskich i wielkopolskiego⁵³.

Paradoksalnie, nadal brakowało znaczącego monumentu w Poznaniu, z którym utożsamialiby się wszyscy Wielkopolanie. Korzystne dla budowy takiego obiektu okoliczności zaistniały dopiero w latach 60. ubiegłego wieku. W 1961 roku powołano Społeczny Komitet Budowy Pomnika, zdominowany przez działaczy PZPR⁵⁴. Dwa lata później patronatem objął go Marian Spychalski, marszałek Polski⁵⁵. Komitetem kierował Franciszek Nowak, szef Wojewódzkiej Komisji Kontroli Par-

⁴⁹ P. Anders, op. cit.

⁵⁰ *Miejsca pamięci – Zbąszyn*, Instytut Pamięci Narodowej, [online], [dostępny: <https://pw.ipn.gov.pl/pwi/pamiec/miejsca-pamieci/9706,ZBASZYN-miasto-w-powiecie-nowotomyskim.html>], [dostęp: 10.07.2022].

⁵¹ *Pomnik – Sieraków*, [online], [dostępny: <http://powiat-miedzychodzki.pl/archiwum/powiat-miedzychodzki.pl/indexe290.html?a=16777218&t=0&art=470>], [dostęp: 10.07.2022]. Pomnik stojący w centrum placu Powstańców Wielkopolskich (popularnie zwanego Rynkiem) odsłonięto 1 maja 1967 r. Jego twórcą był Eugeniusz Der, architekt z powiatu międzychodzkiego. W pomniku umieszczono urny z ziemią pobraną z miejsc potyczek z 1919 r., rozgrywających się w okolicach Sierakowa. Jedną z bocznych tablic przedstawia Wielkopolski Krzyż Powstańczy. W odsłonięciu obiektu brali udział weterani powstania wielkopolskiego, przedstawiciele powiatowych i miejskich władz partyjnych, zakładów pracy i szkół, ZHP i kompania honorowa wojska. Po 1989 r. usunięto tablicę upamiętniającą „bojowników o wolność i demokrację”. Zastąpiono ją tablicą ku czci „Synów Ziemi Sierakowskiej”.

⁵² *Miejsca pamięci – Babimost*, Instytut Pamięci Narodowej, [online], [dostępny: <https://pw.ipn.gov.pl/pwi/pamiec/miejsca-pamieci/7750,BABIMOST-miasto-w-powiecie-zielonogorskim.html>], [dostęp: 10.07.2022]. W 1919 r., mimo przejściowych sukcesów, powstańcy wielkopolscy zostali wyparci z Babimojszczyzny. Traktat wersalski pozostawił ten obszar w granicach Niemiec.

⁵³ M. Zaremba, op. cit., s. 309.

⁵⁴ *Odsłonięcie Pomnika Powstańców Wielkopolskich w Poznaniu 19 września 1965 r.*, Instytut Pamięci Narodowej, [online], [dostępny: <https://ipn.gov.pl/pl/archiw/archiwalia/archiwalia-1/43379,Odsloniecie-Pomnika-Powstancow-Wielkopolskich-w-Poznaniu-19-wrzesnia-1965-r.html>], [dostęp: 10.07.2022].

⁵⁵ Marian Spychalski, z wykształcenia architekt, w latach 30. XX w. był związany z Poznaniem.

tyjnej, który dzięki swoim wpływom aż 80 proc. środków na budowę pomnika pozyskał z budżetu państwa. Wybrano lokalizację pomnika – u zbiegu dzisiejszych ulic Królowej Jadwigi i Wierzbicice. Spośród 51 projektów zgłoszonych na konkurs wybrano pracę Alfreda Wiśniewskiego, Wielkopolanina z urodzenia, wykładowcy Wyższej Szkoły Sztuk Plastycznych w Gdańsku⁵⁶. Dzięki skutecznym działaniom Franciszka Nowaka pomnik odsłonięto 19 września 1965 roku⁵⁷. Pomnik składał się z obelisku udekorowanego czterema płaskorzeźbami unaoczniającymi opór Wielkopolan przeciw zaborcom i orłem piastowskim wzorowanym na wersji z czasów króla Przemysła II. Obok ustawiono wysokie, wykonane z brązu figury powstańców/żołnierzy wielkopolskich (szeregowca z karabinem i oficera z szablą). W uroczystości odsłonięcia udział wzięły władze administracyjne i partyjne województwa i miasta Poznania, kombatanci, wojsko, młodzież i rzesze poznaniaków. Najwyższe władze partyjno-państwowe reprezentował wspomniany już marszałek Spychalski⁵⁸. Warto nadmienić, że przy odsłonięciu powstańczego monumentu w Poznaniu grupa weteranów po raz pierwszy pojawiła się w wielkopolskich mundurach kombatanczkich, szytych według wzoru zaprojektowanego przez samych powstańców. Kolor i krój uniformów zaakceptowała Krajowa Komisja Weteranów Powstania Wielkopolskiego ZBoWiD⁵⁹. W ten sposób pojawił się kolejny powstańczy symbol, często eksponowany w zbiorach lokalnych muzeów i izb pamięci. Tu warto zaznaczyć, że mundury kombatanczek z lat 60. i 70. XX wieku często błędnie są postrzegane przez osoby postronne jako autentyczne uniformy z okresu powstania wielkopolskiego. W ich opisie, z różnych powodów, często brakuje wskazania na datę i okoliczności wykonania.

⁵⁶ *Odsłonięcie Pomnika Powstańców Wielkopolskich w Poznaniu 19 września 1965 r.*

⁵⁷ *Ibidem.*

⁵⁸ Uroczyste odsłonięcie pomnika Powstańców Wielkopolskich w Poznaniu w 1965 r. było największą uroczystością, jaką pod nim kiedykolwiek zorganizowano. P. Cieliczko, *Pomnik Powstańców Wielkopolskich*, „Hrabia Tytus” – serwis popularnonaukowy i edukacyjny poświęcony historii Polski i świata, [online], [dostępny: <https://hrabiatytus.pl/2018/03/07/pomnik-powstancow-wielkopolskich/>], [dostęp: 10.07.2022]: „usytuowanie [monumentu] na uboczu w stosunku do centrum miasta, na dodatek pomiędzy ruchliwymi ulicami, nie sprzyja większym zgromadzeniom czy manifestacjom. Miejscem organizowania poznańskich uroczystości stał się plac Adama Mickiewicza, ze stojącym na nim (od 1960 roku) pomnikiem wieszczą, a gdy w czerwcu 1981 roku na płycie placu pojawiły się Poznańskie Krzyże, jego pozycja stała się niemożliwa do przeliczowania. Drugim tradycyjnym miejscem wieców był plac Wolności. Dla trzeciej lokalizacji nie było potrzeby”.

⁵⁹ S. Barłóg, *Pamięć i obchody rocznicowe...*, s. 49.

W ramach akcji budowy tysiąca szkół na tysiąclecie państwa polskiego zainicjowano nadawanie placówkom szkolnym imienia Powstańców Wielkopolskich (jako patrona zbiorowego), wybranych wybitnych powstańców/żołnierzy wielkopolskich lub też poszczególnych formacji Wojsk Wielkopolskich. Pierwszymi szkołami, które przyjęły ten honorowy patronat, były: Szkoła Podstawowa w Zieleniu k. Trzemeszna (1956), Szkoła Podstawowa nr 4 w Gnieźnie (1959), Szkoła Podstawowa w Miałach (1959), Szkoła Podstawowa nr 8 w Lesznie (1959), Szkoła Podstawowa w Osiecznej (1959), Liceum Ogólnokształcące w Wągrowcu (1960), Szkoła Podstawowa w Kąkolewie (1961), Szkoła Podstawowa nr 75 w Poznaniu (1961)⁶⁰. Do chwili obecnej (rok 2022) w skali całej Polski patronat Powstańców Wielkopolskich uzyskało aż 105 placówek szkolnictwa podstawowego i średniego. Zrzeszone są one w Klubie „Rodzina Szkół im. Bohaterów Powstania Wielkopolskiego”, działającym przy Zarządzie Głównym Towarzystwa Pamięci Powstania Wielkopolskiego 1918–1919⁶¹. W niektórych jednostkach administracyjnych powstańcy jako patroni cieszyli się wyjątkową, nawet jak na skalę wielkopolską, popularnością. Przykładowo w powiecie czarnkowsko-trzcianeckim znajduje się aż sześć „powstańczych” placówek: Szkoła Podstawowa im. Powstańców Wielkopolskich w Miałach⁶², Szkoła Podstawowa im. Powstańców Wielkopolskich w Rosku⁶³, Szkoła Podstawowa im. Powstańców Wielkopolskich 1918/1919 w Kuźnicy Czarnkowskiej⁶⁴, Zespół Szkół [Ponadpodstawowych] im. Powstańców Wielkopolskich 1918–1919 w Krzyżu Wielkopolskim⁶⁵, Publiczna

⁶⁰ Ibidem, s. 50.

⁶¹ *Młodzież*, Towarzystwo Pamięci Powstania Wielkopolskiego 1918/1919, [online], [dostępny: https://powstaniewielkopolskie.pl/nowa/?page_id=49], [dostęp: 10.07.2022]; S. Barłóg, *Kontynuatorzy pamięci dziejów Powstania Wielkopolskiego, jego tradycji i znaczenia*, Instytut Pamięci Narodowej, [online], [dostępny: <https://pw.ipn.gov.pl/pwi/pamiec/towarzystwo-pamieci-pow/9976,Kontynuatorzy-pamieci-dziejow-Powstania-Wielkopolskiego-jego-tradycji-i-znaczeni.html?poz=1>], [dostęp: 10.07.2022]; por. Ł. Jastrząb, *Niezapomniany zryw. Powstanie Wielkopolskie...* Według danych przytoczonych przez wskazanego autora w Polsce istnieje „ponad 140 szkół, których patronem są powstańcy wielkopolscy oraz konkretni bohaterowie walk powstańczych”.

⁶² Szkoła Podstawowa im. Powstańców Wielkopolskich w Miałach, [online], [dostępny: <http://spmialy.pl/>], [dostęp: 10.07.2022].

⁶³ Szkoła Podstawowa im. Powstańców Wielkopolskich w Rosku, [online], [dostępny: <http://www.sprosko.pl/>], [dostęp: 10.07.2022].

⁶⁴ Szkoła Podstawowa im. Powstańców Wielkopolskich 1918/1919 w Kuźnicy Czarnkowskiej, [online], [dostępny: <http://spkuznica.superszkolna.pl/>], [dostęp: 10.07.2022].

⁶⁵ Zespół Szkół im. Powstańców Wielkopolskich 1918–1919 w Krzyżu Wielkopolskim, [online], [dostępny: <http://www.zs-krzyz.pl/>], [dostęp: 10.07.2022].

Szkoła Podstawowa im. ppłk. Zdzisława Orłowskiego w Lubaszu⁶⁶ oraz Szkoła Podstawowa im. 67 Pułku Piechoty w Romanowie Dolnym⁶⁷.

W 1978 roku w Kaliszu odbył się pierwszy ogólnopolski zlot szkół noszących imię (zespołowe lub indywidualnego bohatera) Powstańców Wielkopolskich 1918–1919. Do 2018 roku odbyło się dziewięć takich zlotów⁶⁸.

Ryc. 4. Sztandar Szkoły Podstawowej im. Powstańców Wielkopolskich w Miałach
Źródło: fot. A. Słabig

Obecność tradycji powstańczych w działalności szkół w naturalny sposób przyczyniła się do włączenia w pielęgnowanie wielkopolskiego dziedzictwa członków Związku Harcerstwa Polskiego. W 1968 roku,

⁶⁶ Publiczna Szkoła Podstawowa im. ppłk. Zdzisława Orłowskiego w Lubaszu, [online], [dostępny: <http://splubasz.szkołnastrona.pl/>], [dostęp: 10.07.2022]; *Powstaniec i obywatel z Wielkopolski – Zdzisław Orłowski...*, passim. Z. Orłowski, awansowany w styczniu 1919 r. do stopnia kapitana, organizował ochotnicze oddziały powstańcze w pasie nadnoteckim. Został mianowany dowódcą IV Okręgu Wojskowego z siedzibą początkowo w Czarnkowie, potem w Szamotułach.

⁶⁷ Szkoła Podstawowa im. 67 Pułku Piechoty w Romanowie Dolnym, [online], [dostępny: <https://spromanowo.pl/>], [dostęp: 10.07.2022]. 67. Pułk Piechoty wywodził się z kompanii powstańczych formowanych w Czarnkowie i okolicach.

⁶⁸ S. Barłóg, *Pamięć i obchody rocznicowe ...*, s. 50.

w ramach akcji edukacyjno-patriotycznej, zuchy i harcerze zdobywali specjalną odznakę „Powstańcze trefle”⁶⁹. Spotykali się z żyjącymi uczestnikami powstania wielkopolskiego, poznawali dzieje walk o niepodległość, opiekowali się mogiłami powstańczymi, organizowali biegi sprawnościowo-obronne oraz wykonywali symboliczne biało-czerwone kokardy. Jak napisał Stefan Barłóg, wybitny działacz ZHP, wieloletni pracownik oświaty i strażnik tradycji powstańczych: „Aktywność hufców i drużyn była duża. Wszystkie przedsięwzięcia dostarczały młodzieży wiedzy nie tylko o powstaniu, ale także przeżycia patriotyczne, poczucie więzi z bohaterami tegoż czynu, zwłaszcza kiedy okazywało się, że tymi bohaterami są ich dziadkowie, krewni lub sąsiedzi”⁷⁰.

W związku z 50. rocznicą wybuchu powstania 19 grudnia 1968 roku w auli Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza nadano Chorągwi Wielkopolskiej ZHP imię Powstańców Wielkopolskich 1918–1919. Licznie zgromadzonej braci harcerskiej towarzyszyło hasło: „Z dumą i godnością nosić będziemy imię Powstańców Wielkopolskich”⁷¹. Z upływem lat, dzięki zaangażowaniu terenowych instruktorów harcerskich, w niektórych miejscowościach powstało aż kilka ogniw ZHP nawiązujących do tradycji powstańczych. Przykładowo – w niewielkich Miałach (powiat czarnkowsko-trzcianecki) do 1992 roku, obok 10. Drużyny Harcerskiej im. Powstańców Wielkopolskich 1918–1919, istniał X Szczęp im. Powstańców Wielkopolskich 1918–1919⁷².

⁶⁹ Ibidem, s. 51.

⁷⁰ Ibidem.

⁷¹ Ibidem, s. 52.

⁷² A. Słabig, *Rezultat działań projektowych – biogram Mieczysława Hudzińskiego*, Szkoła Podstawowa im. Powstańców Wielkopolskich w Miałach, [online], [dostępny: <http://www.spmialy.pl/news,865,rezultat-dzialan-projektowych---biogram-mieczyslawa-hudzinskiego.html>], [dostęp: 10.07.2022]. Wielkie zasługi dla rozwoju „powstańczego” harcerstwa w Miałach mieli wspomniany już Stefan Barłóg, a po nim Wanda i Mieczysław Hudzińscy. W ramach zainicjowanej w 1985 r. trzyletniej kampanii „Bohater”, nawiązującej do zbliżającej się 70. rocznicy wybuchu powstania wielkopolskiego, 135 miałskich harcerzy, kierując się hasłem „Jest czas, który niszczy i pamięć, która ocala”, podjęło prace społeczne, gromadziło fundusze na sztandar szczepowy, opiekowało się grobami powstańców, dokumentowało dorobek uczestników walk o niepodległość, a także zdobyło 57 odznak chorągwiowych „Jesteś potrzebny tej ziemi”. Pomyślny finał kampanii zaowocował zorganizowaniem 4 czerwca 1988 r. w Miałach wielkiej uroczystości promującej w skali całego regionu pińskiego tradycje powstańcze i harcerskie. W asyście kompanii reprezentacyjnej wojsk lotniczych z Piły, ostatnich weteranów walk wyzwoleńczych z lat 1918–1919 i licznych reprezentantów miejscowej społeczności odsłonięto pomnik ku czci powstańców. Harcerze z miałskiego X Szczepu, uzyskawszy zaszczytny patronat Powstańców Wielkopolskich, złożyli uroczystą przysięgę na świeżo uzyskany sztandar.

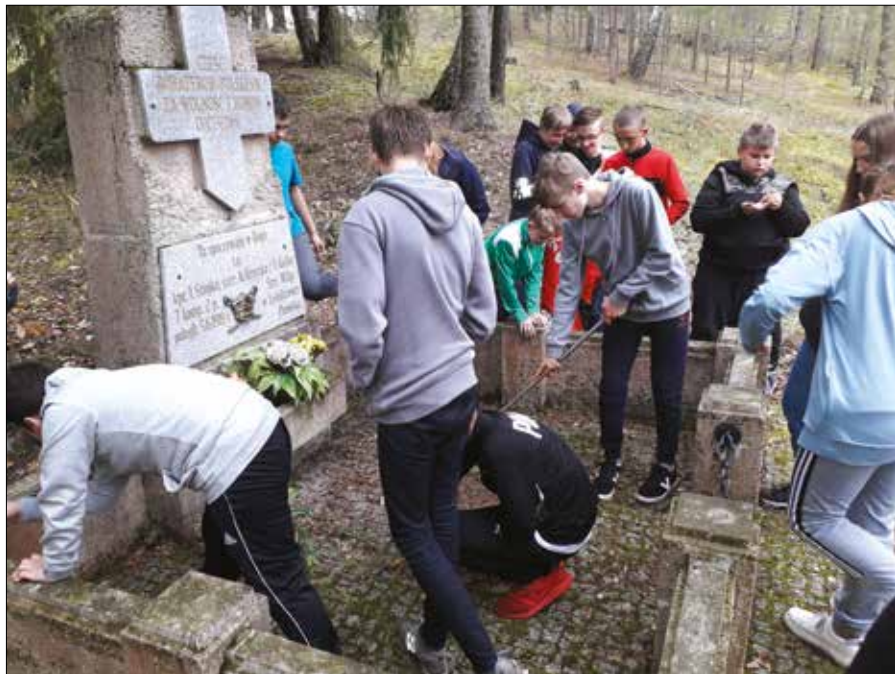
Ryc. 5. Sztandar dawnego X Szczepu ZHP w Miłach im. Powstańców Wielkopolskich
Źródło: fot. A. Słabig

Na fali celebrowania 50. rocznicy powstania władze oświatowe w Poznańskim wydały specjalny okólnik, w którym zalecały szkołom aktywne wzięcie udziału w obchodach poprzez przybliżenie na lekcjach języka polskiego, historii, wychowania obywatelskiego i na godzinach wychowawczych problematyki powstania wielkopolskiego, a także odwiedzenie schorowanych powstańców-kombatantów⁷³.

Od końca lat 50. ubiegłego stulecia sędziwi weterani powstania wielkopolskiego byli honorowymi gośćmi licznych akademii upamiętniających wydarzenia z lat 1918–1919. Szkoły rozpoczęły akcję zbierania pamiątek po weteranach. Jak już wcześniej sygnalizowano, były to najczęściej mundury szyte dla kombatantów w latach 60. i 70., wnioski o odznaczenie, fotografie, dyplomy z 1948 roku, rzadziej krzyże powstańcze i niepublikowane wspomnienia. Powstawały załączki izb

⁷³ S. Barłóg, *Pamięć i obchody rocznicowe...* s. 52.

pamięci i kolekcji muzealnych. Placówki szkolne wzięły też na siebie obowiązek dbania o pomniki związane z powstaniem wielkopolskim⁷⁴.

Ryc. 6. Uczniowie Szkoły Podstawowej im. Powstańców Wielkopolskich w Miałach w trakcie porządkowania mogiły strzelców wielkopolskich w Pławiskach, wrzesień 2022 r.

Źródło: fot. A. Słabig

Pod koniec lat 60. XX wieku Zarząd Okręgowy ZBoWiD, Wydawnictwo Poznańskie i „Głos Wielkopolski” zorganizowali konkurs na wspomnienia o powstaniu wielkopolskim. Napłynęło ok. 200 prac napisanych przez żyjących uczestników powstania. Spośród nich wybrano 33 najlepsze, które po korekcie redakcyjnej opublikowano w zbiorowym tomie. Publikacja, która ukazała się w 1970 roku, dwukrotnie wznawiana, do dnia dzisiejszego jest jedną z najczęściej eksploatowanych przez środowiska lokalne książek dotyczących powstania⁷⁵. W wielu

⁷⁴ Wnioski Autora wynikające z kontaktów zawodowych z placówkami oświatowymi.

⁷⁵ S. Barłóg, *Pamięć i obchody rocznicowe...*, s. 52; *Wspomnienia powstańców wielkopolskich*, wybór i wstęp L. Tokarski, J. Ziolek, Poznań 1970.

przypadkach zamieszczone tam wspomnienia stanowią jedyne źródło do poznania lokalnych historii powstańczych.

Transformacja polityczno-gospodarcza rozpoczęta w 1989 roku przyczyniła się do powstania struktury koordynującej w skali krajowej działania na rzecz ochrony wielkopolskiego dziedzictwa powstańczego. W odpowiedzi na zapotrzebowanie społeczne i oczekiwania żyjących ostatnich powstańców wielkopolskich (pozostało ich 200) 30 stycznia 1989 roku powstało Towarzystwo Pamięci Powstania Wielkopolskiego 1918/1919 [dalej: TPPW 1918/1919]⁷⁶. Według danych z 2019 roku Towarzystwo liczyło ok. 2600 członków skupionych w 116 kołach terenowych i klubach młodzieżowych⁷⁷. Najważniejsze cele wpisane w Statut Towarzystwa to: „krzewienie wiedzy i kultywowanie pamięci o zwycięskim Powstaniu Wielkopolskim w wyniku którego do Macierzy powróciły ziemie stanowiące kolebkę państwa polskiego” oraz „popularyzowanie wśród młodego pokolenia Polaków wartości, które przyświecały bohaterskim czynom i życiu powstańców”⁷⁸.

Powyższe założenia statutowe realizowane są m.in. poprzez „organizowanie odczytów i prelekcji upowszechniających dzieje powstania i sylwetki jego uczestników, zwłaszcza w szkołach oraz w Muzeum Powstania Wielkopolskiego, a także w muzeach okręgowych, regionalnych, inspirowanie działalności badawczej i wydawniczej [...], organizowanie konkursów, wystaw i innych imprez poświęconych Powstaniu Wielkopolskiemu, współpracę z organami władzy państwowej i samorządowej w organizowaniu uroczystości rocznicowych, w sprawowaniu opieki nad weteranami Powstania Wielkopolskiego i miejscami pamięci Powstania Wielkopolskiego, wspieranie wychowawczej działalności szkół i jednostek harcerskich oraz innych instytucji noszących imiona bohaterów Powstania Wielkopolskiego, dokumentowanie historii Powstania Wielkopolskiego [...], we współpracy w tym zakresie z muzeami, instytucjami nauki i kultury”⁷⁹.

⁷⁶ S. Barłóg, P. Wojtczak, *Kontynuatorzy pamięci dziejów Powstania Wielkopolskiego, jego tradycji i znaczenia*, w: *100 lat pamięci i obchodów...*, s. 213–285.

⁷⁷ Ibidem, s. 256.

⁷⁸ *O nas*, Towarzystwo Pamięci Powstania Wielkopolskiego 1918/1919, [online], [dostępny: https://powstaniemielkopolskie.pl/nowa/?page_id=27], [dostęp: 10.07.2022].

⁷⁹ Ibidem.

Ryc. 7. Medal pamiątkowy wybitny z okazji 30-lecia
Towarzystwa Pamięci Powstania Wielkopolskiego 1918/1919

Źródło: fot. A. Słabig

Najbardziej aktywną grupę działaczy Towarzystwa tworzą nauczyciele. Mając na uwadze skromny zakres wiedzy o powstaniu zawarty w ogólnopolskich podręcznikach do historii, nauczyciele podejmujący trud edukowania o dziejach wielkopolskiego zrywu niepodległościowego najczęściej wykorzystują dodatkowe materiały edukacyjne wydane w ubiegłych latach przez pracowników ośrodków doskonalenia nauczycieli⁸⁰, bibliotek pedagogicznych⁸¹ i Instytutu Pamięci Narodowej⁸². Większość tych materiałów zawiera opis powstania w skali regionalnej, ale, co istotne, z naciskiem na wydarzenia poznańskie. Niektórzy nauczyciele decydują się na samodzielny wysiłek – gromadzą

⁸⁰ M. Pacholska, W. Zdziabek, *Powstanie Wielkopolskie 1918–1919. Zeszyt ćwiczeń dla szkoły podstawowej*, Poznań 2008; eadem, *Powstanie Wielkopolskie 1918–1919. Zeszyt ćwiczeń dla gimnazjum*, Poznań 2008; eadem, *Powstanie Wielkopolskie 1918–1919*, Poznań 2020.

⁸¹ *Powstanie Wielkopolskie. Materiały metodyczne dla nauczycieli*, Poznań 2018.

⁸² Mowa tu o specjalnym portalu edukacyjnym poświęconym powstaniu wielkopolskiemu (<https://pw.ipn.gov.pl/>), w którym zamieszczono m.in. cztery scenariusze lekcji, katalog wystawy „Wielkopolanie ku Niepodległej”, ikonografiki o powstaniu, oraz wystawę składającą się z 13 paneli do samodzielnego wydruku. Prócz tego dołączono wiele artykułów popularnonaukowych, liczne filmy dokumentalne, mapy, zdjęcia archiwalne, wybór biogramów itp.

i dopasowują do potrzeb działań szkolnych lokalne historie powstańcze rozgrywające się w skali miejscowości, gminy lub powiatu. Opracowują autorskie programy lekcji. Elementem edukowania są też różnego rodzaju działania projektowe, w ramach których uczniowie sporządzali biogramy uczestników powstania, zbierali relacje na temat jego przebiegu oraz gromadzili pamiątki spoczywające dotąd w rodzinnych zbiorach. Te ostatnie dzięki wyposażeniu szkół w dobrej jakości sprzęt poligraficzny, po uzyskaniu zgody właścicieli zbiorów, były kopiowane i zasilają szkolne kolekcje⁸³.

Ważnym elementem budowania wiedzy i tożsamości wśród młodzieży były konkursy związane z powstaniem. Były to klasyczne konkursy wiedzy, wymagające od uczestników odpowiedniego zasobu informacji na temat powstania⁸⁴, ale też konkursy literackie mobilizujące młodzież do napisania opowiadania o losach powstańców⁸⁵ lub listu do weteranów powstania, w tym do nieżyjących przodków. Nie brakowało też konkursów plastycznych, w ramach których ilustrowano walki powstańcze, bohaterów powstania, miejsca pamięci i Wielkopolski Krzyż Powstańczy⁸⁶. W 2021 roku odbył się Ogólnopolski Konkurs Hymnów Szkolnych Sławiących Powstanie Wielkopolskie, w którym miejsca laureatów zdobyły przede wszystkim szkoły z małych miejscowości rozproszonych w zachodniej Polsce⁸⁷.

⁸³ Wnioski Autora wynikające z kontaktów zawodowych z placówkami oświatowymi; *Galeria Powstania Wielkopolskiego*, Instytut Pamięci Narodowej, [online], [dostępny: <https://pw.ipn.gov.pl/>], [dostęp: 11.07.2022].

⁸⁴ Wiodącym przedsięwzięciem tego rodzaju jest wojewódzki Konkurs Wiedzy o Powstaniu Wielkopolskim „Tobie Polsko ta kropła krwi wrzącej!”, organizowany przez Ośrodek Doskonalenia Nauczycieli w Poznaniu. W XIV edycji (2022 r.) wzięło udział 700 uczniów szkół podstawowych i średnich: *Uroczyste zakończenie XIV edycji Konkursu Wiedzy o Powstaniu Wielkopolskim: „Tobie Polsko ta kropła krwi wrzącej!”*, Wielkopolskie Muzeum Niepodległości, [online], [dostępny: <https://www.wmn.poznan.pl/uroczyste-zakonczenie-xiv-edycji-konkursu-wiedzy-o-powstaniu-wielkopolskim-tobie-polsko-ta-kropla-krewi-wrzacej/>], [dostęp: 10.07.2022].

⁸⁵ *Gala konkursu „Wielkopolska warta Powstania”*, Kuratorium Oświaty w Poznaniu, [online], [dostępny: <https://ko.poznan.pl/wydarzenia/2022/03/gala-konkursu-wielkopolska-warta-powstania>], [dostęp: 10.7.2022]. Jednym z największych przedsięwzięć w 2021 r. był konkurs „Wielkopolska warta Powstania” zorganizowany przez Wielkopolskie Muzeum Niepodległości. Konkurs patronatem objął Wielkopolski Kurator Oświaty. Jako partnerów do organizacji konkursu zaproszono: Bibliotekę Raczyńskich, Prezydenta Miasta Gniezna, Prezydent Miasta Konina, Prezydenta Miasta Leszna, Prezydenta Miasta Ostrowa Wielkopolskiego i Prezydent Miasta Piły.

⁸⁶ *Rosko dziękuje Powstańcom Wielkopolskim*, Powiat Czarnkowsko-Trzcianecki, [online], [dostępny: http://www.old.czarnkowsko-trzcianecki.pl/www.czarnkowsko-trzcianecki.pl/asp/pl_start0a31.html?typ=13&menu=31&dzialy=31&akcja=artykul&artykul=3023], [dostęp: 10.7.2022]; w 2016 r. zorganizowano w Rosku III Gminny Konkurs Plastyczny pt. „Wielkopolski Krzyż Powstańczy”.

⁸⁷ *Ogólnopolski Przegląd Hymnów Szkolnych opiewających Powstanie Wielkopolskie 1918–1919*, Kuratorium Oświaty w Poznaniu, [online], [dostępny: https://ko.poznan.pl/rodzice_uczniowie/]

Ciekawym zjawiskiem jest włączenie się kibiców Lecha Poznań do działań na rzecz renowacji mogił powstańczych⁸⁸. W ramach akcji „Wiara Powstańcom” prowadzili oni zbiórki pieniędzy w dniu 1 listopada przed nekropoliami w całej Wielkopolsce. W latach 2010–2015 zebrali ponad pół miliona złotych. Prócz renowacji, we współpracy z Muzeum Powstania Wielkopolskiego sfinansowali także część tabliczek (w ramach akcji oznakowania powstańczych grobów), tablic wskazujących dawne powstańcze siedziby oraz niektóre nowe pomniki. Akcja ta jest kontynuowana.

Ryc. 8. Kwesta w Miałach w ramach akcji „Wiara Powstańcom”, 1 listopada 2019 r.

Źródło: fot. A. Słabig

konkursy olimpiady turnieje/tematyczne_wko/2020/12/ogolnopolski-przeglad-hymnow-szkolnych-opiewajacych-powstanie-wielkopolskie-1918-1919/], [dostęp: 10.7.2022]; *Podsumowanie Ogólnopolskiego Przeglądu Hymnów Szkolnych*, Towarzystwo Pamięci Powstania Wielkopolskiego 1918/1919, [online], [dostępny: <https://powstaniemielkopolskie.pl/nowa/?p=5275>], [dostęp: 10.7.2022].

⁸⁸ A. Świdarska, *Wiara Powstańcom: Wszystko zaczęło się od zniczy*, portal „Głos Wielkopolski”, [online], [dostępny: <https://gloswielkopolski.pl/wiara-powstancom-wszystko-zaczelo-sie-od-zniczy/ar/9117074>], [dostęp: 10.07.2022]; „*Wiara Powstańcom*”. *Na cmentarzu zbiórka na renowację grobów Powstańców Wielkopolskich*, portal „Życie Piły”, [online], [dostępny: <https://zycie.pila.pl/artykul/wiara-powstancom/1236718>], [dostęp: 10.07.2022].

Od kilkunastu lat dużą popularnością cieszą się grupy rekonstrukcji historycznej nawiązujące swoim umundurowaniem, wyposażeniem, a czasem także nazewnictwem do tradycji powstania wielkopolskiego i wielkopolskich formacji wojskowych. Ich członkowie w replikach uniformów sprzed stu lat często występują jako statyści w filmach historycznych i paradokumentalnych, asystują podczas uroczystości patriotycznych i obchodów rocznicowych, organizują pokazy i spotkania z młodzieżą. Grupy takie powstały m.in. w Poznaniu, Mieszkowie, Wronkach i Budzynie⁸⁹.

W związku z coraz intensywniejszą eksploatacją treści historycznych w dyskursie publicznym, dużą popularnością wybranych obszarów historii, stopniowym wzrostem zamożności państwa i społeczeństwa, a przede wszystkim w ścisłej korelacji z kolejnymi rocznicami (zwłaszcza „okrągłymi” 90., 95. i 100.) wybuchu powstania wielkopolskiego, nabrała rozmachu akcja wypełniania przestrzeni publicznej pomnikami, tablicami pamiątkowymi i informacyjnymi oraz muralami. W większości były to najłatwiejsze do wykonania siłami lokalnych firm kamieniarskich statyczne pomniki w tradycyjnej formie (niekiedy z wykorzystaniem gładów narzutowych), zaopatrzone w tablice pamiątkowe z symboliką Wielkopolskiego Krzyża Powstańczego. Jednak szczególną uwagę zwracają dzieła profesjonalnych rzeźbiarzy – pomniki dynamiczne, przedstawiające kroczące postaci (powstańców/żołnierzy, ale nie tylko). Artystom udało się stworzyć iluzję uwiecznienia postaci w rzeźbach z brązu. Przykładem mogą tu być pomniki w Grodzisku Wlkp. i Czarnkowie, których autorem jest Jarosław Bogucki z Mosiny⁹⁰. W Pleszewie z kolei pomnik przedstawia dwie

⁸⁹ M. Rezler, *Grupy rekonstrukcji historycznej odtwarzające wydarzenia z Powstania Wielkopolskiego 1918–1919*, Instytut Pamięci Narodowej, [online], [dostępny: <https://pw.ipn.gov.pl/pwi/pamiec/10453,Grupy-rekonstrukcji-historycznej-odtworzajace-wydarzenia-z-Powstania-Wielkopolsk.html>], [dostęp: 10.07.2022]; *Zdobycie pancernika*, Biblioteka Publiczna w Budzynie, [online], [dostępny: <https://biblioteka.budzyn.pl/aktualnosci/367-zdobycie-pancernika.html>], [dostęp: 10.07.2022]; *Wronieckie Stowarzyszenie Historyczne „Historica”*, Moje Wronki, [online], [dostępny: <https://mojewronki.pl/institucje/organizacje/wronieckie-stowarzyszenie-historyczne-historica>], [dostęp: 10.07.2022].

⁹⁰ *Odslonięcie pomnika Powstańca Wielkopolskiego w Grodzisku Wielkopolskim*, Zakład Historii Wojskowej, Instytut Historii, Wydział Historyczny Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu, [online], [dostępny: <http://zhw.amu.edu.pl/2013/12/odsloniecie-pomnika-powstancow-wielkopolskiego-w-grodzisku-wielkopolskim/>], [dostęp: 10.07.2022]; *W Czarnkowie powstaje pomnik Powstańców Wielkopolskich*, Wielkopolski Urząd Wojewódzki w Poznaniu, [online], [dostępny: <https://www.poznan.uw.gov.pl/zwyciestwo/w-czarnkowie-powstaje-pomnik-powstancow-wielkopolskich/>], [dostęp: 10.07.2022].

postaci: powstańca przypinającego szablę, by wyruszyć do walki, oraz żegnającego go syna, wręczającego ojcu patriotyczny ryngraf⁹¹. U ich stóp zamieszczono inskrypcję ze słowami wielokrotnie wykorzystywanymi w trakcie pielęgnowania tradycji powstańczych w całej Wielkopolsce: „Nikt im iść nie kazał... poszli – bo tak chcieli”⁹². Na wyróżnienie zasługuje też pomnik Dobosza Powstania Wielkopolskiego z Zielonej Góry, przedstawiający chłopca z werblem i uniesionymi w górę pałeczkami. Autor monumentu – Romuald Wiśniewski – stworzył projekt na podstawie rysunku Pauliny Gąsiorowskiej, uczennicy-laureatki jednego z konkursów plastycznych na temat powstania⁹³. Elementem wyposażenia tzw. Traktu Królewskiego w Gnieźnie stał się niewielki „Królik – Powstaniec Wielkopolski”, rzeźba opowiadająca (wraz z kolejnymi kilkunastoma pomnikami w podobnej konwencji) o historii miasta⁹⁴. Godną odnotowania formę mają też wykonane w stylistyce ludowej drewniane rzeźby. Jedną z nich – ławeczka z siedzącym powstańcem-weteranem, wykonana z drewna dębowego przez Jerzego Kopcia, stała w Miałach przy okazji obchodów 101. rocznicy walk powstańczych o tę miejscowość i 100. rocznicy włączenia ziemi wieleńskiej do Rzeczypospolitej⁹⁵.

⁹¹ T. Wojtala, *Odślonięcie pomnika w Pleszewie*, Starostwo Powiatowe w Pleszewie, [online], [dostępny: <https://www.powiatpleszewski.pl/329-ods%C5%82oni%C4%99cie-pomnika-powsta%C5%84ca-wielkopolskiego-w-pleszewie>], [dostęp: 10.07.2022].

⁹² Jest to fragment utworu Edwarda Słońskiego *A gdy na wojenkę*. Jego autor, co ciekawe, nie był związany z Wielkopolską. Urodził się na ziemiach dzisiejszej Białorusi, wstąpił do Polskiej Partii Socjalistycznej, a później do Legionów Polskich (E. Słoński, *A gdy na wojenkę*, w: *A gdy na wojenkę szli Ojczyźnie służyć...: pieśni i piosenki żołnierskie z lat 1914–1918: antologia*, A. Roliński, wyd. 2, Kraków 1996, s. 365–366).

⁹³ S. Barłóg, *Kontynuacja pamięci...*, s. 115. *Nasz zielonogórski dobosz*, Urząd Miasta Zielona Góra, [online], [dostępny: http://www.zielona-gora.pl/PL/971/5360/Nasz_zielonogorski_dobosz/#%7C], [dostęp: 10.07.2022] – znamienne były słowa, które wypowiedział dr Włodzimierz Kwaśniewicz, jeden z członków komitetu budowy pomnika: „Może ktoś zapytać, dlaczego to w Zielonej Górze upamiętniamy w taki szczególnie sposób Powstanie Wielkopolskie? Otóż dlatego, że po 1945 roku, kiedy to rządzeniem politycznych uwarunkowań miasto nasze stało się miastem polskim, zamieszkało w nim wielu uczestników tego pięknego zrywu. [...] To do nich i ich wiekopomnego czynu wracamy dzisiaj naszą wdzięczną narodową pamięcią, zebrawszy się na Placu Wielkopolskim, pod tablicą pamiątkową, i u stóp pomnika”.

⁹⁴ S. Ishkhanyan, *Trakt Królewski: pierwsze Króliki na ulicach już są! Czego jeszcze możemy się spodziewać w ramach projektu*, Naszemiasto.pl, [online], [dostępny: <https://gniezno.naszemiasto.pl/trakt-krolewski-pierwsze-kroliki-na-ulicach-juz-sa-czego/ar/c4-4587129>], [dostęp: 10.07.2022].

⁹⁵ *Święto Patrona Szkoły Podstawowej im. Powstańców Wielkopolskich w Miałach oraz 100 rocznica odzyskania południowo-zachodniej części Ziemi Wielkiej. Miały, 10.01.2020 r.*, Miasto i Gmina Wielen, [online], [dostępny: <http://sport.wielen.pl/wydarzenia-z-miasta-i-gminy/swieto-patrona-szkoly-podstawowej-im-powstancow-wielkopolskich-w-mialach-oraz-100-rocznica-odzyskania-poludniowo-zachodniej-czesci-ziemi-wielkiejmiały10012020-r.html>], [dostęp: 10.07.2022].

Ryc. 9. i 10. Pomniki upamiętniające walki powstańcze 1919 r.
o Kolno (k. Międzychodu) i Czarnków
Źródło: fot. A. Słabig

W 2008 roku zainicjowano cykliczność imprez w Warszawie – 27 grudnia 2008 roku do stolicy udały się delegacje poznaniaków, aby oddać hołd uczestnikom powstania wielkopolskiego przed Grobem Nieznanego Żołnierza, gdzie na tablicach pamiątkowych, prócz samego powstania, wymieniono m.in. walki o poznańskie lotnisko Ławica i Rawicz⁹⁶. Inicjatorzy wyjazdu (Wojewoda Wielkopolski, Zarząd Główny TPPW 1918/1919, Urząd Marszałkowski w Poznaniu) chcieli w ten sposób zwrócić uwagę mieszkańcom stolicy, że zwycięskie powstanie „jest nie tylko czynem regionalnym, że ma ono szersze znaczenie historyczne dla naszej Rzeczypospolitej”⁹⁷. Prócz delegatów z Wielkopolski w uroczystości wzięli udział przedstawiciele Ministerstwa Obrony Narodowej, Województwa Mazowieckiego,

⁹⁶ *Miejsca pamięci – Warszawa*, Instytut Pamięi Narodowej, [online], [dostępny: <https://pw.ipn.gov.pl/pwi/pamiec/miejsca-pamieci/9607,WARSZAWA-miasto-wojewodzkie.html>], [dostęp: 10.07.2022].

⁹⁷ Cyt. za: S. Barłóg, *Kontynuacja pamięci Powstania Wielkopolskiego po 1989 roku*, w: *III RP, w: 100 lat pamięci i obchodów...*, s. 103.

Zarządu Głównego PTTK, Zarządu Głównego i Mazowieckiego Związku Kombatanów RP i Byłych Więźniów Politycznych. Odtąd już co roku (ale 28 grudnia) coraz liczniejsze delegacje z Wielkopolski, a także z województw lubuskiego i kujawsko-pomorskiego brały udział w powstańczych uroczystościach rocznicowych w Warszawie. Organizacją wyjazdów zajął się Samorząd Województwa Wielkopolskiego we współpracy z Zarządem Głównym TPPW 1918/1919)⁹⁸.

Ograniczenia związane z przeciwdziałaniem pandemii COVID-19 spowodowały, że aktywność na polu propagowania tradycji powstańczych w latach 2020–2021 przeniosła się do sfery wirtualnej. Z powodzeniem wykorzystano stały wzrost kompetencji cyfrowych w kręgach społecznych związanych z oświatą, kulturą i nauką. Pod koniec 2020 roku zainicjowano kampanię #POWSTANIENA102, której hasło brzmiało: „Uczcij z nami 102. rocznicę wybuchu Powstania Wielkopolskiego poprzez udział w specjalnej kampanii i w jej czterech odsłonach. 1–27 grudnia. Świętujmy RAZEM i bądźmy RAZEM w tym szczególnym dla nas czasie!”⁹⁹. Wskazanymi „odsłonami” były następujące przedsięwzięcia: 1) #ŻYCZENIA102¹⁰⁰, 2) #BIEGAMY102¹⁰¹, 3) #ŚPIEWAMY102¹⁰², 4) #MALIPOWSTAŃCY102¹⁰³.

⁹⁸ Ibidem, s. 103–105.

⁹⁹ Program obchodów, Urząd Marszałkowski Województwa Wielkopolskiego, [online], [dostępny: <https://27grudnia.pl/program-obchodow/powstaniena102/4293>], [dostęp: 10.07.2022]: respektując obowiązujący rygor sanitarny, zamieszczono hasło: „Zostań w domu, zadбай o siebie i innych. Świętuj z nami”.

¹⁰⁰ Ibidem. W imieniu marszałka województwa wielkopolskiego Marka Woźniaka zachęcano do przesłania życzeń z okazji 102. rocznicy wybuchu powstania wielkopolskiego. Mógł być to film, rysunek, zdjęcie lub napis. Przekaz miał być obudowany akcentami powstańczymi, barwami narodowymi i napisem #ŻYCZENIA102. Nadesłane życzenia opublikowano na stronie www.27grudnia.pl. Z najciekawszych prac powstał film, który będzie miał swoją premierę 27 grudnia za pośrednictwem fanpage’a @27grudnia-PowstanieWielkopolskie na portalu Facebook oraz kanału YouTube – Powstanie Wielkopolskie 1918–1919.

¹⁰¹ Ibidem. Zachęcano, żeby „w dowolnym czasie i miejscu, w dowolny sposób (bieg, kijki czy domowa bieżnia)” pokonać symboliczny dystans 1918 m (lub więcej). Udział w akcji miał być udokumentowany telefoniczną aplikacją biegową oraz zdjęciem lub krótkim filmem. Efekt wspólnego wyzwania był opublikowany 27 grudnia w postaci wielkiej galerii biegaczy oraz pełnej listy startowej na stronie www.27grudnia.pl. Dla wszystkich uczestników przygotowano specjalne nakładki na facebookowe zdjęcia profilowe.

¹⁰² Ibidem. Akcja była dedykowana „wszystkim lubiącym wspólne śpiewanie” („Wielkopolanom i tym, którzy się nimi czują”). Na facebookowym fanpage’u @27grudnia-PowstanieWielkopolskie zaprezentowano premierową aranżację powstańczej pieśni (*Marsylianki Wielkopolskiej*) w wykonaniu wielkopolskich artystów. Odśpiewanie *Marsylianki Wielkopolskiej* było też możliwe dzięki wersji karaoke, która pojawiła się równoległe z nową aranżacją na stronie www.27grudnia.pl.

¹⁰³ Ibidem. Była to inicjatywa podjęta z myślą o „najmłodszych Wielkopolanach i Wielkopolanach” (a ściślej ujmując: dzieci przedszkolnych i wczesnoszkolnych, z klas I–VI). Przygotowano dla nich zadanie – wykonanie powstańczej rogatywki techniką origami. Opracowano specjalny film z instruktażem. Zgromadzono zdjęcia prac, a następnie opublikowano najlepsze z nich.

Reżim sanitarny zmusił też organizatorów cyklicznych konkursów wiedzy o powstaniu wielkopolskim do przejścia na tryb zdalny przy wykorzystaniu platform generujących testy elektroniczne. Taką formę wybrali m.in. organizatorzy konkursu pn. „Powstańczym szlakiem ku sercu Puszczy Noteckiej” (Miały), przeznaczony dla uczniów szkół podstawowych w powiecie czarnkowsko-trzcianeckim¹⁰⁴.

Ryc. 11 i 12. Wirtualne „nakładki” związane obchodami 102. rocznicy powstania wielkopolskiego

Źródło: fot. A. Słabig

Przejęciowo ograniczono też (lub zawieszono) tradycyjne uroczystości, obejmujące dotąd apele pamięci, msze patriotyczne, akademie, koncerty i prelekcje. Zamiast tego niewielkie kilku-, kilkunastoosobowe delegacje szkół, samorządów i organizacji społecznych złożyły wiązanek kwiatów i zapaliły znicze przed powstańczymi pomnikami¹⁰⁵.

Ukoronowaniem niemal stuletnich starań na rzecz pogłębiania pamięci o powstaniu wielkopolskim stała się inicjatywa na rzecz ustanowienia 27 grudnia Narodowym Dniem Zwycięskiego Powstania

¹⁰⁴ II Powiatowy Konkurs Historyczny w Miałach – protokół końcowy, Szkoła Podstawowa im. Powstańców Wielkopolskich w Miałach, [online], [dostępny: <http://www.spmialy.pl/news,931,ii-powiatowy-konkurs-historyczny-w-mialach---protokol-koncowy.html>], [dostęp: 10.07.2022].

¹⁰⁵ W Miałach oddano hold Powstańcom Wielkopolskim, Towarzystwo Pamięci Powstania Wielkopolskiego 1918/1919, [online], [dostępny: <http://powstaniewielkopolskie.pl/nowa/?p=5073>], [dostęp: 10.07.2022]; Uroczystości rocznicowe w Szubinie, Towarzystwo Pamięci Powstania Wielkopolskiego 1918/1919, [online], [dostępny: <http://powstaniewielkopolskie.pl/nowa/?p=5208>], [dostęp: 10.07.2022].

Wielkopolskiego¹⁰⁶. Wśród pomysłodawców znalazły się: Wielkopolskie Muzeum Niepodległości, Fundacja Zakłady Kórnickie, Muzeum Narodowe w Poznaniu, poznański Oddział Instytutu Pamięci Narodowej, Towarzystwo Pamięci Powstania Wielkopolskiego 1918/1919 oraz Stowarzyszenie Gmin i Powiatów Wielkopolski. W czerwcu 2021 roku rozpoczęto zbieranie podpisów pod inicjatywą ustawodawczą, której treść brzmiała: „Jako dumni potomkowie Powstańców Wielkopolskich, tych pokoleń naszych braci i sióstr, którzy ponad 100 lat temu bohatersko upomnieli się o powrót na mapę Europy i świata wymazanej przez mocarstwa zaborcze Ojczyzny, zwracamy się z apelem o ustanowienie dnia 27 grudnia świętem państwowym, świętem wszystkich Polaków”¹⁰⁷.

W dalszej części dokumentu napisano: „Zapraszamy samorządowców z Wielkopolski, Pomorza i Kujaw oraz Ziemi Lubuskiej, regionalistów, muzealników, instytucje i stowarzyszenia, osoby prywatne, tych wszystkich, którzy pielęgnują pamięć o naszej historii, zajmują się jej upowszechnianiem, do włączenia się w nasz wspólny wysiłek doprowadzenia do ustanowienia dnia 27 grudnia świętem, które powinno stać się świętem narodowej dumy ze zwycięstwa. [...] Występując z tym Apelem nie mamy wątpliwości, że sprawą wszystkich Polaków, wręcz narodowym i patriotycznym obowiązkiem jest godne i atrakcyjne upamiętnienie tego wyjątkowego pod wieloma względami wielkopolskiego marszu ku Niepodległości, zwieńczonego rzadkim w historii Polski zwycięstwem, którego ducha najlepiej oddaje hasło: na co dzień praca, w chwilach próby zwycięstwo! Temu celowi ma służyć też tworzone w Poznaniu, nowoczesne Muzeum Powstania Wielkopolskiego 1918–1919. Wierzymy, że docenione po latach zapomnienia Powstanie, w dniu 27 grudnia może stać się świętem wszystkich Polaków dumnych ze zwycięstwa”¹⁰⁸.

¹⁰⁶ M. Pietraszewski, *Będzie nowe święto państwowe? Trwa zbieranie podpisów. „Inicjatywa ponad podziałami”*, RadioZet.pl, [online], [dostępny: <https://wiadomosci.radiozet.pl/Polska/Nowe-swieto-panstwowe-27-grudnia-Trwa-zbieranie-podpisow-ws-upamietnienia-powstania-wielkopolskiego>], [dostęp: 10.07.2022].

¹⁰⁷ *Apel o ustanowienie dnia 27 grudnia świętem państwowym*, Towarzystwo Pamięci Powstania Wielkopolskiego 1918/1919, [online], [dostępny: <http://powstaniemwielkopolskie.pl/nowa/?p=5336>], [dostęp: 10.07.2022].

¹⁰⁸ Ibidem.

Inicjatorzy apelu wraz z przedstawicielami samorządów i mieszkańców Wielkopolski 6 września 2021 roku zostali przyjęci w Pałacu Prezydenckim przez Prezydenta RP Andrzeja Dudę. Przywieźli ze sobą tysiące deklaracji wspierających inicjatywę. W pierwszej części spotkania Poznański Chór Chłopięcy pod dyrekcją Jacka Sykulskiego odśpiewał *Marsylianę Wielkopolską*, jeden z najbardziej znanych utworów wykonywanych podczas wielkopolskich uroczystości powstańczych. Po wystąpieniach Tadeusza Musiała, prezesa Zarządu Głównego TPPW 1918/1919, i Przemysława Terleckiego, dyrektora Wielkopolskiego Muzeum Niepodległości, nastąpiło uroczyste przekazanie Prezydentowi apelu o ustanowienie dnia 27 grudnia Świętem Narodowym Zwycięskiego Powstania Wielkopolskiego. Andrzej Duda wypowiedział wówczas słowa: „Święto narodowe jest należne Wielkopolanom, jest należne pamięci bohaterów, którzy wtedy Wielkopolskę dla Polski odzyskali”. Zapewnił, że dołoży wszelkich starań, aby projekt stosownej ustawy znalazł się niezwłocznie na biurku Marszałek Sejmu Elżbiety Witek¹⁰⁹. Dotrzymując słowa, 14 września prezydent skierował projekt ustawy do Sejmu RP¹¹⁰, który 1 października głosami 451 posłów – jednogłośnie, bez względu na podziały polityczne, opowiedział się za ustanowieniem nowego święta¹¹¹. Również Senat 28 października jednogłośnie przegłosował tę ustawę¹¹². Pod ustawą ustanawiającą dzień wybuchu walk powstańczych nowym świętem państwowym w poznańskim Bazarze – przypomnijmy, sercu polskiego Poznania w okresie zaborów, miejscu pobytu Ignacego Jana Paderewskiego – 23 listopada 2021 roku podpis złożył prezydent Andrzej

¹⁰⁹ *Święto narodowe 27 grudnia? Duda: bohaterom powstania wielkopolskiego należy się święto narodowe*, Polska Agencja Prasowa, 6.09.2021, [online], [dostępny: <https://www.pap.pl/aktualnosci/news%2C941809%2Cswieto-narodowe-27-grudnia-duda-bohaterom-powstania-wielkopolskiego-nalezyl>], [dostęp: 10.07.2022]; W. Wasylów, *Nowe święto już w tym roku. Duda podpisał ustawę, która ma być „aktem dziejowej sprawiedliwości”*, Grupa naTemat, [online], [dostępny: <https://natemat.pl/385337,duda-podpisał-ustawe-o-ustanowieniu-swiewta-27-grudnia>], [dostęp: 10.07.2022].

¹¹⁰ *Inicjatywa ustawodawcza Prezydenta RP z 14 września 2021 – projekt ustawy o ustanowieniu Narodowego Dnia Zwycięskiego Powstania Wielkopolskiego*, Oficjalna strona Prezydenta Rzeczypospolitej Polskiej, [online], [dostępny: <https://www.prezydent.pl/aktualnosci/wydarzenia/inicjatywa-ustawodawcza-prezydenta-rp,34485>], [dostęp: 10.07.2022].

¹¹¹ *Sejm za ustanowieniem nowego święta państwowego*, TVN24 Biznes, 1.10.2021, [online], [dostępny: <https://tvn24.pl/biznes/z-kraju/nowe-swieto-panstwowe-by-uczcie-powstanie-wielkopolskie-swieto-27-grudnia-glosowanie-w-sejmie-5436108>], [dostęp: 10.07.2022].

¹¹² *Narodowy Dzień Zwycięskiego Powstania Wielkopolskiego ustanowiony!*, Wielkopolskie Muzeum Niepodległości, [online], [dostępny: <https://www.wmn.poznan.pl/narodowy-dzien-zwycieskiego-powstania-wielkopolskiego-ustanowiony/>], [dostęp: 10.07.2022].

Duda. Powiedział przy tym: „To akt dziejowej sprawiedliwości wobec Powstania Wielkopolskiego, jako niesłuchanie ważnego czynu zbrojnego tamtego czasu [...], przez dziesiątki lat niedocenianego w przestrzeni ogólnopolskiej”¹¹³.

Jak pokazały doświadczenia z ubiegłych miesięcy, społeczności lokalne otrzymały w ten sposób silny bodziec do działań na rzecz prowadzenia polityki pamięci, której osią będą wielkopolskie tradycje powstańcze. W pierwszej kolejności tytułem „Ambasadorów Narodowego Dnia Zwycięskiego Powstania Wielkopolskiego 1918–1919” uhonorowano przedstawicieli władz samorządowych: starostów, burmistrzów i wójtów, którzy pod hasłem „Na co dzień praca. W chwilach próby zwycięstwo!” włączyli się do akcji wsparcia inicjatywy ustawodawczej. To oni w dużej mierze byli koordynatorami przedsięwzięć, które w skali powiatów i gmin towarzyszyły 103. rocznicy wybuchu powstania wielkopolskiego¹¹⁴. Jednak podstawowy wysiłek wzięli na swoje barki aktywiści społeczni. Przykładowo w niewielkich Miąłach (powiat czarnkowsko-trzcianecki) zorganizowano: uroczysty apel na dworcu kolejowym (wpisanym w lokalną tradycję powstańczą), dwie wystawy historyczne (w tym jedną stałą oraz plenerową) poświęcone powstaniu wielkopolskiemu, wielopokoleniowy bieg – 103 metry na 103. rocznicę powstania, maraton filmów „powstańczych” i kuchnię polową. Tego trudu logistycznego podjęły się osoby związane z miejscowym Sołectwem, Szkołą Podstawową im. Powstańców Wielkopolskich, Stowarzyszeniem Rozwoju Lokalnego, kołem terenowym Towarzystwa Pamięci Powstania Wielkopolskiego 1918/1919, Ochotniczą

¹¹³ 27 grudnia Narodowym Dniem Zwycięskiego Powstania Wielkopolskiego. Prezydent RP Andrzej Duda podpisał ustawę – Poznań, Instytut Pamięci Narodowej, [online], [dostępny: <https://poznan.ipn.gov.pl/pl7/aktualnosci/154864,27-grudnia-Narodowym-Dniem-Zwycieskiego-Powstania-Wielkopolskiego-Prezydent-RP-A.html>], [dostęp: 10.07.2022]. Prezydentowi RP towarzyszyli m.in.: wojewoda wielkopolski Michał Zieliński, marszałek województwa wielkopolskiego Marek Woźniak, prezydent miasta Poznania Jacek Jaśkowiak, wojewoda kujawsko-pomorski Mikołaj Bogdanowicz, wicewojewoda lubuski Wojciech Perczak, dyrektor poznańskiego Oddziału Instytutu Pamięci Narodowej dr hab. Rafał Reczek, dyrektor Muzeum Narodowego w Poznaniu Tomasz Łęcki, dyrektor Wielkopolskiego Muzeum Niepodległości Przemysław Terlecki, prezes Fundacji Zakłady Kómiackie dr Dariusz Grzybka, przewodniczący Stowarzyszenia Gmin i Powiatów Wielkopolsk Jacek Gursz, prezes Zarządu Głównego Towarzystwa Pamięci Powstania Wielkopolskiego 1918/1919 Tadeusz Musiała, a także wnuk pierwszego dowódcy powstania gen. Stanisława Taczaka Jerzy Gogołkiewicz.

¹¹⁴ D. Kapałka, *Nowy Tomyśl: Andrzej Wilkoński otrzymał tytuł Ambasadora Narodowego Dnia Zwycięskiego Powstania Wielkopolskiego 1918–1919*, Naszemiasto.pl, [online], [dostępny: <https://nowytomysl.naszemiasto.pl/nowy-tomysl-andrzej-wilkonski-otrzymal-tytul-ambasadora/ar/c1-8540177>], [dostęp: 10.07.2022].

Strażą Pożarną, klubem sportowym „Victoria” i 1. Wieleńską Drużyną Wędrowniczą „Linterna” (Związek Harcerstwa Polskiego)¹¹⁵.

Ogromną rolę w upowszechnianiu wiedzy o uczestnikach powstania wielkopolskiego odegrało Wielkopolskie Towarzystwo Genealogiczne „Gniazdo”. W październiku 2013 roku jego członkowie zaczęli rozważać propozycję stworzenia listy powstańców odznaczonych Wielkopolskim Krzyżem Powstańczym, opartej na dokumentach zgromadzonych w archiwach. W 2014 roku, po uzyskaniu zezwoleń na digitalizację dokumentacji i dofinansowania ze strony samorządów, sfotografowano przeszło 50 tys. fotografii, których zawartość systematycznie opracowywano, indeksowano i umieszczano na stronie projektu. 27 czerwca 2014 roku oddano do użytku stronę internetową www.powstancy-wielkopolscy.pl, na której zamieszczono rezultaty projektu¹¹⁶. Lista nazwisk odznaczonych została sporządzona na podstawie Uchwał Rady Państwa oraz Postanowień Prezydenta PRL (1989–1990) i Prezydentów RP (1990–1999). Później uzupełniono wykaz o dane uzyskane w trakcie digitalizacji i indeksacji wniosków o odznaczenia. Były to dokładne dane osobowe odznaczonych wraz z uzasadnieniem (czyli cytowanym opisem udziału w powstaniu wielkopolskim). Tekstów i zawartych w nich informacji świadomie nie korygowano. W wyniku żmudnych prac powstała łatwo dostępna baza internetowa o dużym znaczeniu genealogicznym i historycznym. Poszukiwań określonych osób dokonuje się w niej według nazwisk i miejscowości. Projekt jest przez cały czas uzupełniany przez potomków powstańców, historyków i regionalistów, którzy przesyłają materiały archiwalne, zdjęcia odznaczonych i fotografie miejsc ich pochówku.

Autorzy powyższego wykazu mieli świadomość, że wielu uczestników powstania nie zostało uhonorowanych Wielkopolskim Krzyżem Powstańczym, przyznawanym w realiach Polski Ludowej. Dlatego w 2016 roku rozpoczęły prace nad drugim wirtualnym projektem pn. „Uczestnicy Powstania Wielkopolskiego – baza on-line”, współfinansowanym ze środków Samorządu Województwa Wielkopolskiego.

¹¹⁵ *Lokalne obchody Narodowego Dnia Zwycięskiego Powstania Wielkopolskiego (Miaby, 27.12.2021r.)*, Miasto i Gmina Wieleń, [online], [dostępny: <https://wielen.pl/aktualnosci/lokalne-obchody-narodowego-dnia-zwycieskiego-powstania-wielkopolskiego-miaby-27122021-r.html>], [dostęp: 10.07.2022]. Pomocy udzieliło też Wronieckie Stowarzyszenie „Historica”.

¹¹⁶ *Lista odznaczonych Wielkopolskim Krzyżem Powstańczym*, Wielkopolskie Towarzystwo Genealogiczne „Gniazdo”, [online], [dostępny: <http://powstancy-wielkopolscy.pl/>], [dostęp: 10.07.2022].

Wysiłek podjęto, jak napisano: „aby docenić trud i poświęcenie tych wszystkich, którzy w jakikolwiek sposób przyczynili się do tego wielkiego zwycięstwa. I to nie tylko tych, którzy zbrojnie wystąpili przeciwko zaborcy, ale i tych, którzy wsparli Powstanie finansowo, nakarmili walczących, opatrzyli im rany, udostępniili swoje obejście czy gospodę, aż po małych chłopców biegających z meldunkami”¹¹⁷.

W oparciu o publikacje, dane archiwalne, życiorysy i relacje stworzono internetową bazę liczącą 130 tys. nazwisk¹¹⁸.

Ryc. 13 i 14. Budynki „powstańczych” placówek muzealnych w Poznaniu i Lusowie

Źródło: fot. A. Słabig

¹¹⁷ *O naszym projekcie*, Wielkopolskie Towarzystwo Genealogiczne „Gniazdo”, [online], [dostępny: <http://powstancywielkopolscy.pl/pl/about>], [dostęp: 11.07.2022].

¹¹⁸ *Uczestnicy Powstania Wielkopolskiego – baza on-line*, Wielkopolskie Towarzystwo Genealogiczne „Gniazdo”, [online], [dostępny: <http://powstancywielkopolscy.pl/>], [dostęp: 10.07.2022].

W działania na rzecz podtrzymywania tradycji powstańczych, budowania wiedzy o zrywie niepodległościowym Wielkopolan i edukowania społeczeństwa, przede wszystkim najmłodszego pokolenia, włączyły się liczne placówki muzealne, zwłaszcza Muzeum Powstania Wielkopolskiego 1918–1919 w Poznaniu (będące częścią Wielkopolskiego Muzeum Niepodległości) i Muzeum Powstańców Wielkopolskich im. Generała Józefa Dowbora-Muśnickiego w Lusowie. Pierwsza z wymienionych placówek ukazuje genezę powstania, czyli długotrwałe zmagania Wielkopolan w zaborze pruskim z uciskiem narodowościowym i ekonomicznym, a następnie najważniejsze etapy walki zbrojnej¹¹⁹. Drugie z muzeów przede wszystkim eksponuje pamiątki pozostawione przez powstańców, poświęcając sporo uwagi generałowi Dowbor-Muśnickiemu i jego rodzinie¹²⁰.

Ryc. 15. Ekspozycja w Muzeum Powstania Wielkopolskiego w Poznaniu
Źródło: fot. A. Słabig

¹¹⁹ Muzeum Powstania Wielkopolskiego 1918–1919, Wielkopolskie Muzeum Niepodległości, [online], [dostępny: <https://www.wmn.poznan.pl/odwiedz-nas/muzeum-powstania-wielkopolskiego-1918-1919/>], [dostęp: 10.07.2022].

¹²⁰ Muzeum Powstańców Wielkopolskich w Lusowie im. Generała Józefa Dowbora Muśnickiego, Muzeum Powstańców Wielkopolskich Lusowo, [online], [dostępny: <https://muzeumlusowo.pl/>], [dostęp: 10.07.2022].

Ryc. 16 i 17. Zbiory Muzeum Powstańców Wielkopolskich w Lusowie
oraz pobliska mogiła gen. Józefa Dowbor-Muśnickiego

Źródło: fot. A. Słabig

Stale rozrasta się bibliografia dotycząca powstania wielkopolskiego, obejmująca źródła i opracowania, pamiętniki, wspomnienia, biografie, katalogi zbiorów muzealnych oraz artykuły sprawozdawcze z obchodów rocznicowych pochodzące z czasopism ogólnych, regionalnych i lokalnych. W latach 1988–2018 powstało aż 3545 pozycji¹²¹.

Dzięki aktywności organizacyjnej uczestników powstania, ich znacznej liczebności, sprzyjającym uwarunkowaniom politycznym, pozytywnym, i w dużej mierze uniwersalnym wartościom towarzyszącym wielkopolskiej drodze do wolności, dziedzictwo powstania wielkopolskiego stało się częścią tożsamości społeczności lokalnych żyjących w Polsce zachodniej, nie tylko w granicach Poznańskiego. Z chwilą,

¹²¹ *Powstanie Wielkopolskie 1918/1919: bibliografia za lata 1988–2018 (wybór)*, red. H. Grygiel, Poznań 2019. Do najnowszych publikacji, wydanych w związku z 100. rocznicą wybuchu powstania, a będących zarazem podsumowaniem dotychczasowych badań, należą takie pozycje, jak: *Dowódcy powstania. Złota księga chwały Powstania Wielkopolskiego 1918–1919*, red. P. Kościński, Z. Kościński, Poznań 2018; *Encyklopedia Powstania Wielkopolskiego*, red. J. Karwat, M. Rezler, Poznań 2018; M. Rezler, *Nasze powstanie. W 100 rocznicę powstania wielkopolskiego*, Szamotuły 2018; R. Sierchuła, W.J. Muszyński, *Józef Dowbor-Muśnicki 1867–1937*, Poznań–Warszawa 2018; B. Polak, M. Polak, *General Stanisław Taczak 1874–1960*, Poznań–Warszawa 2019 oraz A. Pleskaczyński, M. Krzyżaniak, *Oddziały wielkopolskie w walkach o wschodnią granicę Rzeczypospolitej*, Poznań–Warszawa 2020.

gdy weterani odchodzili na wieczną wartę, ich potomkowie przejmowali obowiązek pielęgnowania pamięci o przeszłości i patriotycznego wychowania młodzieży. Wytrwałe zabiegi zaowocowały w 2021 roku ustanowieniem 27 grudnia Narodowym Dniem Zwycięskiego Powstania Wielkopolskiego, czyli wejściem do kanonu celebrowanych w całym kraju świąt państwowych. Tym samym przywoływane w ubiegłych latach, naznaczone goryczą, konstatacje na temat „zapomnianego” czy też „niedocenianego” zwycięstwa Wielkopolan straciły na aktualności.

Streszczenie

Każda społeczność potrzebuje pozytywnych wzorów osobowych i symboli opowiadających historię, budzących określone, pozytywne skojarzenia. Dziedzictwo powstania wielkopolskiego stało się częścią tożsamości wielu społeczności lokalnych. Przez szeregi ochotniczych oddziałów powstańczych i regularnych Wojsk Wielkopolskich przewinęło się do 100 tys. osób. Odegrały one istotną rolę w budowaniu społeczeństwa obywatelskiego w dwudziestoleciu międzywojennym. Przez ostatnie sto lat zapełniano krajobraz kulturowy licznymi obiektami ku czci powstańców: pomnikami, tablicami, skwerami, a w ostatnim okresie także muralami. Patronat Powstańców Wielkopolskich uzyskało też wiele ulic, placów i szkół. Podjęto wysiłki na rzecz upowszechnienia powstańczego dziedzictwa w skali całego kraju. Wytrwałe zabiegi zaowocowały w 2021 roku ustanowieniem 27 grudnia Narodowym Dniem Zwycięskiego Powstania Wielkopolskiego, czyli wejściem do kanonu celebrowanych w całym kraju świąt państwowych.

Summary

Every community needs positive role models and symbols that tell a story and evoke specific, positive associations. The legacy of the Greater Poland Uprising has become part of the identity of many local communities. Up to 100,000 people passed through the ranks of the volunteer insurgent units and the regular Greater Poland Army. They played an important role in building civil society in the interwar period. Over the last hundred years, the cultural landscape has been filled with numerous objects commemorating the Insurgents: monuments, plaques, squares, and, more recently, murals. Many streets, squares and schools also received the patronage of the Greater Poland Insurgents. Efforts were made to disseminate the insurgent heritage throughout the country. Persistent efforts resulted in the establishment of December 27 as the National Day of the

Victorious Greater Poland Uprising in 2021, which means that it has entered the canon of national holidays celebrated throughout the country.

Słowa kluczowe: powstanie wielkopolskie, tożsamość, społeczności lokalne
Keywords: Greater Poland Uprising, identity, local communities

Bibliografia

Źródła

Wspomnienia powstańców wielkopolskich, wybór i wstęp L. Tokarski, J. Ziolek, Poznań 1970

II Powiatowy Konkurs Historyczny w Miałach – protokół końcowy, Szkoła Podstawowa im. Powstańców Wielkopolskich w Miałach, <http://www.spmialy.pl/news,931,ii-powiatowy-konkurs-historyczny-w-mialach-protokol-koncowy.html>

Apel o ustanowienie dnia 27 grudnia świętem państwowym, Towarzystwo Pamięci Powstania Wielkopolskiego 1918–1919, <http://powstaniewielkopolskie.pl/nowa/?p=5336>

Inicjatywa ustawodawcza Prezydenta RP z 14 września 2021 – projekt ustawy o ustanowieniu Narodowego Dnia Zwycięskiego Powstania Wielkopolskiego, Oficjalna strona Prezydenta Rzeczypospolitej Polskiej, <https://www.prezydent.pl/aktualnosci/wydarzenia/inicjatywa-ustawodawcza-prezydenta-rp,34485>

Eugeniusz Forma – relacja ustna

Literatura

A gdy na wojenkę szli Ojczyźnie służyć...: pieśni i piosenki żołnierskie z lat 1914–1918: antologia, A. Roliński, wyd. 2, Kraków, 1996

Barłóg S., *Kontynuacja pamięci Powstania Wielkopolskiego po 1989 roku, w III RP*, w: *100 lat pamięci i obchodów rocznicowych Powstania Wielkopolskiego 1918–1919*, red. S. Barłóg, Poznań 2019, s. 63–146

Barłóg S., *Pamięć i obchody rocznicowe Powstania Wielkopolskiego 1918/1919 w latach PRL*, w: *100 lat pamięci i obchodów rocznicowych Powstania Wielkopolskiego 1918–1919*, red. S. Barłóg, Poznań 2019, s. 39–62

Barłóg S., Wojtczak P., *Kontynuatorzy pamięci dziejów Powstania Wielkopolskiego, jego tradycji i znaczenia*, w: *100 lat pamięci i obchodów*

- rocznicowych Powstania Wielkopolskiego 1918–1919*, red. S. Barłóg, Poznań 2019, s. 213–258
- Dowódcypowstania. Złota księga chwały Powstania Wielkopolskiego 1918–1919*, red. P. Kościański, Z. Kościański, Poznań 2018
- Encyklopedia Powstania Wielkopolskiego*, red. J. Karwat, M. Rezler, Poznań 2018
- Hanyż A., *Ziemia Szamotulska w walce o wolność 1793–1919*, Szamotuły 1939
- Jednodniówka na dziesięciolecie niepodległości Wielenia 1920–1930*, zebrał i opisał prof. [Jan] Rozwadowski z opowiadań współczesnych, Poznań 1930
- Krople wrzącej krwi. Powstanie Wielkopolskie w poezji i pieśni. Antologia*, wybór i przedmowa J. Ratajczak, Poznań 1978
- Okoń W., *Słownik pedagogiczny*, Warszawa 1987
- Orłowski Z., *Moje wspomnienia jako dowódcy IV Okręgu Wojskowego w Powstaniu Wielkopolskim 1918/19*, w: *Powstaniec i obywatel z Wielkopolski – Zdzisław Orłowski*, oprac. A. Furier, Poznań 2018
- Pacholska M., Zdziabek W., *Powstanie Wielkopolskie 1918–1919*, Poznań 2020
- Pacholska M., Zdziabek W., *Powstanie Wielkopolskie 1918–1919. Zeszyt ćwiczeń dla szkoły podstawowej*, Poznań 2008
- Pacholska M., Zdziabek W., *Powstanie Wielkopolskie 1918–1919. Zeszyt ćwiczeń dla gimnazjum*, Poznań 2008
- Pleskaczyński A., Krzyżaniak M., *Oddziały wielkopolskie o wschodnią granicę Rzeczypospolitej*, Poznań–Warszawa 2020
- Polak B., *Dowódcy powstania wielkopolskiego – ich działalność i sukcesy*, w: *Wielkopoleanie ku Niepodległej – w stulecie zwycięskiego powstania 1918–1919 roku*, red. O. Bergmann, Poznań 2018
- Polak B., Polak M., *Generał Stanisław Taczak 1874–1960*, Poznań–Warszawa 2019
- Powstanie Wielkopolskie 1918/1919: bibliografia za lata 1988–2018 (wybór)*, red. H. Grygiel, Poznań 2019
- Powstanie Wielkopolskie. Materiały metodyczne dla nauczycieli*, Poznań 2018
- Powstaniec i obywatel z Wielkopolski – Zdzisław Orłowski*, oprac. A. Furier, Poznań 2018
- Rezler M., *Nasze powstanie. W 100 rocznicę powstania wielkopolskiego*, Szamotuły 2018
- Sierchuła R., Muszyński W.J., *Józef Dowbor-Muśnicki 1867–1937*, Poznań–Warszawa 2018
- Skiba M., *Szamotuły w Powstaniu Wielkopolskim 1918–1919*, Szamotuły 1923

- Wartel Z.C., *Początki Towarzystwa Pamięci Powstania Wielkopolskiego i jego tradycje*, w: *Kontynuatorzy powstańczych tradycji. 15 lat Towarzystwa Pamięci Powstania Wielkopolskiego 1918/1919*, red. Z.C. Wartel, Poznań 2004, s. 7–33
- Wilkanowicz R.T., *Utwory powstańcze*, wybór, opracowanie i wstęp I. Kiec, Poznań 2018
- Wojciechowski G., *Tradycje powstańcze w II Rzeczypospolitej 1919–1939*, w: *100 lat pamięci i obchodów rocznicowych Powstania Wielkopolskiego 1918–1919*, red. S. Barłóg, Poznań 2019, s. 9–38
- Zaremba M., *Komunizm, legitymizacja, nacjonalizm. Nacjonalistyczna legitymizacja władzy komunistycznej w Polsce*, Warszawa 2005

Netografia

- 27 grudnia Narodowym Dniem Zwycięskiego Powstania Wielkopolskiego. Prezydent RP Andrzej Duda podpisał ustawę – Poznań, Instytut Pamięci Narodowej, <https://poznan.ipn.gov.pl/pl7/aktualnosci/154864,27-grudnia-Narodowym-Dniem-Zwycieskiego-Powstania-Wielkopolskiego-Prezydent-RP-A.html>
- Anders P., *Pamięć o powstaniu wielkopolskim w latach międzywojennych, okresie PRL-u i w III RP*, Instytut Pamięci Narodowej, <https://pw.ipn.gov.pl/pwi/historia/po-powstaniu/8584,Pamiec-o-powstaniu-wielkopolskim-w-latach-miedzywojennych-okresie-PRL-u-i-w-III-.html>
- Barłóg S., *Kontynuatorzy pamięci dziejów Powstania Wielkopolskiego, jego tradycji i znaczenia*, Instytut Pamięci Narodowej, <https://pw.ipn.gov.pl/pwi/pamiec/towarzystwo-pamieci-pow/9976,Kontynuatorzy-pamieci-dziejow-Powstania-Wielkopolskiego-jego-tradycji-i-znaczeni.html?poz=1>
- Chajduk T., *Śladami powstańców wielkopolskich – Jan Mertka*, Szczypiorno. Historia i współczesność, <https://szczypiorno.info/sladami-powstancow-wielkopolskich-jan-mertka>
- Cieliczko P., *Pomnik Powstańców Wielkopolskich*, „Hrabia Tytus” – serwis popularnonaukowy i edukacyjny poświęcony historii Polski i świata, <https://hrabiatytus.pl/2018/03/07/pomnik-powstancow-wielkopolskich/>
- Gala konkursu „Wielkopolska warta Poznania”, Kuratorium Oświaty w Poznaniu, <https://ko.poznan.pl/wydarzenia/2022/03/gala-konkursu-wielkopolska-warta-powstania>
- Galeria Powstania Wielkopolskiego, Instytut Pamięci Narodowej, <https://pw.ipn.gov.pl/>
- Instytut Pamięci Narodowej <https://ipn.gov.pl/>

- Ishkhanyan S., *Trakt Królewski: pierwsze Króliki na ulicach już są! Czego jeszcze możemy się spodziewać w ramach projektu*, Naszemiasto.pl, <https://gniezno.naszemiasto.pl/trakt-krolewskipierwsze-kroliki-na-ulicach-juz-sa-czego/ar/c4-4587129>
- Jastrząb Ł., *Niezapomniany zryw. Powstanie Wielkopolskie 1918–1919*, <https://przystanekhistoria.pl/pa2/teksty/60780,Niezapomniany-zryw-Powstanie-Wielkopolskie-19181919.html>
- Jeziorowski T., *Rozetka wielkopolska na setną rocznicę wybuchu Powstania Wielkopolskiego*, Instytut Pamięci Narodowej, <https://ipn.gov.pl/pl/aktualnosci/62290,Rozetka-wielkopolska-na-setna-rocznice-wybuchu-Powstania-Wielkopolskiego.html>
- Jeziorowski T., *Wielkopolski Krzyż Powstańczy (1946, 1957–1999)*, Wielkopolskie Towarzystwo Genealogiczne „Gniazdo”, <http://powstancy-wielkopolscy.pl/page.php?page=jeziorowski>
- Kapałka D., *Nowy Tomyśl: Andrzej Wilkoński otrzymał tytuł Ambadora Narodowego Dnia Zwycięskiego Powstania Wielkopolskiego 1918–1919*, Naszemiasto.pl, <https://nowytomysl.naszemiasto.pl/nowy-tomysl-andrzej-wilkonski-otrzymal-tytul-ambadora/ar/c1-8540177>
- Lista odznaczonych Wielkopolskim Krzyżem Powstańczym*, Wielkopolskie Towarzystwo Genealogiczne „Gniazdo”, [http://powstancy-wielkopolscy.pl/Lokalne_obchody_Narodowego_Dnia_Zwycieskiego_Powstania_Wielkopolskiego_\(Mialy,_27.12.2021_r.\),_Miasto_i_Gmina_Wielen_,_https://wielen.pl/aktualnosci/lokalne-obchody-narodowego-dnia-zwycieskiego-powstania-wielkopolskiego-mialy-27122021-r.html](http://powstancy-wielkopolscy.pl/Lokalne_obchody_Narodowego_Dnia_Zwycieskiego_Powstania_Wielkopolskiego_(Mialy,_27.12.2021_r.),_Miasto_i_Gmina_Wielen_,_https://wielen.pl/aktualnosci/lokalne-obchody-narodowego-dnia-zwycieskiego-powstania-wielkopolskiego-mialy-27122021-r.html)
- Miejsca pamięci – Babimost*, Instytut Pamięci Narodowej, <https://pw.ipn.gov.pl/pwi/pamiec/miejsca-pamieci/7750,BABIMOST-miasto-w-powiecie-zielonogorskim.html>
- Miejsca pamięci – Opalenica*, Instytut Pamięci Narodowej, <https://pw.ipn.gov.pl/pwi/pamiec/miejsca-pamieci/9259,OPALENICA-miasto-w-powiecie-nowotomyskim.html>
- Miejsca pamięci – Rosko*, Instytut Pamięci Narodowej, <https://pw.ipn.gov.pl/pwi/pamiec/miejsca-pamieci/9409,ROSKO-gmina-Wielen-powiat-czarnkowsko-trzciecki.html>
- Miejsca pamięci – Warszawa*, Instytut Pamięci Narodowej, <https://pw.ipn.gov.pl/pwi/pamiec/miejsca-pamieci/9607,WARSZAWA-miasto-wojewodzkie.html>

- Miejsca pamięci – Zbąszyń*, Instytut Pamięci Narodowej, <https://pw.ipn.gov.pl/pwi/pamiec/miejsca-pamieci/9706,ZBASZYN-miasto-w-powiecie-nowotomyskim.html>
- Młodzież*, Towarzystwo Pamięci Powstania Wielkopolskiego 1918/1919, https://powstaniemielkopolskie.pl/nowa/?page_id=49
- Muzeum Powstania Wielkopolskiego 1918–1919*, Wielkopolskie Muzeum Niepodległości, <https://www.wmn.poznan.pl/odwiedz-nas/muzeum-powstania-wielkopolskiego-1918-1919/>
- Muzeum Powstańców Wielkopolskich w Lusowie im. Generała Józefa Dowbora Muśnickiego*, Muzeum Powstańców Wielkopolskich Lusowo, <https://muzeumlusowo.pl/>
- Narodowy Dzień Zwycięskiego Powstania Wielkopolskiego ustanowiony!*, Wielkopolskie Muzeum Niepodległości, <https://www.wmn.poznan.pl/narodowy-dzien-zwycieskiego-powstania-wielkopolskiego-ustanowiony/>
- Nasz zielonogórski dobosz*, Urząd Miasta Zielona Góra, http://www.zielona-gora.pl/PL/971/5360/Nasz_zielonogorski_dobosz/#%7C
- Niezwykły dąb – symbol Wielenia*, Powiat Czarnkowo-Trzcianecki, 11.12.2020, <https://tuodpocziesz.pl/aktualnosci/niezwykly-dab-symbol-wielenia.html>
- O nas*, Towarzystwo Pamięci Powstania Wielkopolskiego 1918/1919, https://powstaniemielkopolskie.pl/nowa/?page_id=27
- O naszym projekcie*, Wielkopolskie Towarzystwo Genealogiczne „Gniazdo”, <http://powstancywielkopolscy.pl/pl/about>
- Odsłonięcie pomnika Powstańca Wielkopolskiego w Grodzisku Wielkopolskim*, Zakład Historii Wojskowej, Instytut Historii, Wydział Historyczny Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu, <http://zhw.amu.edu.pl/2013/12/odsloniecie-pomnika-powstanca-wielkopolskiego-w-grodzisku-wielkopolskim/>
- Odsłonięcie Pomnika Powstańców Wielkopolskich w Poznaniu 19 września 1965 r.*, Instytut Pamięci Narodowej, <https://ipn.gov.pl/pl/archiw/archiwalia/archiwalia-1/43379,Odsloniecie-Pomnika-Powstancow-Wielkopolskich-w-Poznaniu-19-wrzesnia-1965-r.html>
- Ogólnopolski Przegląd Hymnów Szkolnych opiewających Powstanie Wielkopolskie 1918–1919*, Kuratorium Oświaty w Poznaniu, https://ko.poznan.pl/rodzice_uczniowie/konkursy_olimpiady_turnieje tematyczne_wko/2020/12/ogolnopolski-przeglad-hymnow-szkolnych-opiewajacych-powstanie-wielkopolskie-1918-1919/
- Pietraszewski M., *Będzie nowe święto państwowe? Trwa zbieranie podpisów. „Inicjatywa ponad podziałami”*, RadioZet.pl, <https://wiadomosci.radiozet.pl/>

- pl/Polska/Nowe-swieto-panstwowe-27-grudnia-Trwa-zbieranie-podpisow-ws.-upamietnienia-powstania-wielkopolskiego
- Podsumowanie Ogólnopolskiego Przeglądu Hymnów Szkolnych*, Towarzystwo Pamięci Powstania Wielkopolskiego 1918/1919, <https://powstanie-wielkopolskie.pl/nowa/?p=5275>
- Pomnik – Sieraków*, <http://powiat-miedzychodzki.pl/archiwum/powiat-miedzychodzki.pl/indexe290.html?a=16777218&t=0&art=470>
- Program obchodów*, Urząd Marszałkowski Województwa Wielkopolskiego, [Urząd Marszałkowski Województwa Wielkopolskiego, https://27grudnia.pl/program-obchodow/powstania102/4293](https://27grudnia.pl/program-obchodow/powstania102/4293)
- Publiczna Szkoła Podstawowa im. ppłk. Zdzisława Orłowskiego w Lubasz, <http://splubasz.szkolnastrona.pl/>
- Rezler M., *Grupy rekonstrukcji historycznej odtwarzające wydarzenia z Powstania Wielkopolskiego 1918–1919*, Instytut Pamięci Narodowej, <https://pw.ipn.gov.pl/pwi/pamiec/10453,Grupy-rekonstrukcji-historycznej-odtworzajace-wydarzenia-z-Powstania-Wielkopolsk.html> (dostęp, 10.07.2022 r.)
- Rosko dziękuje Powstańcom Wielkopolskim*, Powiat Czarnkowsko-Trzcianecki, http://www.old.czarnkowsko-trzcianecki.pl/www.czarnkowsko-trzcianecki.pl/asp/pl_start0a31.html?typ=13&menu=31&dzialy=31&akcja=artykul&artykul=3023
- Sagała B., *Powstanie wielkopolskie na ziemi wronieckiej*, Moje Wronki, <https://mojewronki.pl/2013/01/powstanie-wielkopolskie-na-ziemi-wronieckiej-2/>
- Sejm za ustanowieniem nowego święta państwowego*, TVN24 Biznes, 1.10.2021, <https://tvn24.pl/biznes/z-kraju/nowe-swieto-panstwowe-by-uczcie-powstanie-wielkopolskie-swieto-27-grudnia-glosowanie-w-sejmie-5436108>
- Słabig A., *Rezultat działań projektowych – biogram Mieczysława Hudzińskiego*, Szkoła Podstawowa im. Powstańców Wielkopolskich w Miałach, <http://www.spmialy.pl/news,865,rezultat-dzialan-projektowych-biogram-mieczyslawa-hudzinskiego.html>
- Szkoła Podstawowa im. Powstańców Wielkopolskich w Miałach, <http://spmialy.pl/>
- Szkoła Podstawowa im. Powstańców Wielkopolskich w Rosku, <http://www.sprosko.pl/>
- Szkoła Podstawowa im. Powstańców Wielkopolskich 1918/1919 w Kuźnicy Czarnkowskiej, <http://spkuznica.superszkolna.pl/>
- Szkoła Podstawowa im. 67 Pułku Piechoty w Romanowie Dolnym, <https://sromanowo.pl/>

- Świdarska A., *Wiara Powstańcom: Wszystko zaczęło się od zniczy*, serwis „Głos Wielkopolski”, <https://gloswielkopolski.pl/wiara-powstancom-wszystko-zaczelo-sie-od-zniczy/ar/9117074>
- Święto narodowe 27 grudnia? Duda: bohaterom powstania wielkopolskiego należy się święto narodowe, Polska Agencja Prasowa, 6.09.2021, <https://www.pap.pl/aktualnosci/news%2C941809%2Cswieto-narodowe-27-grudnia-duda-bohaterom-powstania-wielkopolskiego-nalezy>
- Święto Patrona Szkoły Podstawowej im. Powstańców Wielkopolskich w Miałach oraz 100 rocznica odzyskania południowo-zachodniej części Ziemi Wieleńskiej. Miały, 10.01.2020 r., Miasto i Gmina Wieleń, <http://sport.wielen.pl/wydarzenia-z-miasta-i-gminy/swieto-patrona-szkoly-podstawowej-im-powstancow-wielkopolskich-w-mialach-oraz-100-rocznica-odzyskania-poludniowo-zachodniej-czesci-ziemi-wielenskiej-mialy10012020-r.html>
- Uczestnicy Powstania Wielkopolskiego – baza on-line, Wielkopolskie Towarzystwo Genealogicznego „Gniazdo”, <http://powstancywielkopolscy.pl/>
- Uroczyste zakończenie XIV edycji Konkursu Wiedzy o Powstaniu Wielkopolskim „Tobie Polsko ta kropla krwi wrzącej!”, Wielkopolskie Muzeum Niepodległości, <https://www.wmn.poznan.pl/uroczyste-zakonczenie-xiv-edycji-konkursu-wiedzy-o-powstaniu-wielkopolskim-tobie-polsko-ta-kropla-krwi-wrzacej/>
- Uroczystości rocznicowe w Szubinie, Towarzystwo Pamięci Powstania Wielkopolskiego 1918–1919, <http://powstaniemielkopolskie.pl/nowa/?p=5208>
- W Czarnkowie powstaje pomnik Powstańców Wielkopolskich, Wielkopolski Urząd Wojewódzki w Poznaniu, <https://www.poznan.uw.gov.pl/zwyciestwo/w-czarnkowie-powstaje-pomnik-powstancow-wielkopolskich>
- W Miałach oddano hołd Powstańcom Wielkopolskim, Towarzystwo Pamięci Powstania Wielkopolskiego 1918–1919, <http://powstaniemielkopolskie.pl/nowa/?p=5073>
- Wasyłów W., *Nowe święto już w tym roku. Duda podpisał ustawę, która ma być „aktem dziejowej sprawiedliwości”*, Grupa na Temat, <https://natemat.pl/385337,duda-podpisał-ustawe-o-ustanowieniu-swieta-27-grudnia>
- „Wiara Powstańcom”. Na cmentarzu zbiórka na renowację grobów Powstańców Wielkopolskich, portal „Życie Piły”, <https://zycie.pila.pl/artukul/wiara-powstancom/1236718>
- Wojtala T., *Odświeżenie pomnika w Pleszewie*, Starostwo Powiatowe w Pleszewie, <https://www.powiatpleszewski.pl/329-ods%C5%82oni%C4%99cie-pomnika-powsta%C5%84ca-wielkopolskiego-w-pleszewie>

Wronieckie Stowarzyszenie Historyczne „Historica”, Moje Wronki, <https://mojewronki.pl/institucje/organizacje/wronieckie-stowarzyszenie-historyczne-historica>

Zdobycie pancernika, Biblioteka Publiczna w Budzynie, <https://biblioteka.budzyn.pl/aktualnosci/367-zdobycie-pancernika.html>

Zespół Szkół im. Powstańców Wielkopolskich 1918-1919 w Krzyżu Wielkopolskim, <http://www.zs-krzyz.pl/>